

GÖTEBORGS
UNIVERSITET

Tillgängliga utbildningslokaler i förskolan

En fenomenografisk fallstudie om hur kravet om tillgänglighet implementeras i samband med att en ny kommunal förskola byggs i Göteborgs Stad

Helena Bengtsson och
Josefin Björk
Specialpedagogiska programmet

Uppsats/Examensarbete: 15 hp
Kurs: SPP 610
Nivå: Avancerad nivå
Termin/år: HT/2019
Handledare: Susanne Dodillet
Examinator: Lars-Erik Olsson

Nyckelord: Tillgänglighet, Fysisk miljö, Arkitektur, Förskola

Abstract

Det råder ingen tvekan om att den svenska förskolan styrs av en utbildningspolitisk vision om en skola för alla. Skollagen (SFS 2010:800), Läroplan för förskolan (2018:50) och UNICEF (2009) är alla styrdokument som befäster barns rättigheter till en tillgänglig utbildning. Hur den fysiska miljön bör vara utformad i syfte att uppnå visionen är däremot mer oklart preciserat. Studiens övergripande syfte var att identifiera förbättringsmöjligheter när det gäller implementeringen av kravet om tillgänglighet när nya förskolor byggs i Göteborgs Stad. I strävan att besvara studiens syfte användes följande frågeställningar: ”Hur tolkas kravet om tillgänglighet av projektledare, rektor och arkitekt samt kommunala dokument?” samt ”Finns det några hinder och utmaningar när kravet om tillgänglighet tillämpas?”. Studien är genomförd som en fallstudie och dess empiri består av kommunala dokumentationer samt transkriberade intervjuer. Empirin har analyserats med utgångspunkt i en fenomenografisk metodansats samt Nilholms (2007) specialpedagogiska perspektiv.

Förord

Vi vill rikta ett varmt tack till studiens informanter som inte bara har tagit sig tid att träffa oss utan som också frikostigt har delat med sig av sina tankar och erfarenheter. Utan er hade denna uppsats inte varit möjlig! Ett stort tack riktas även till vår handledare Susanne Dodillet som inte bara varit ett stort stöd i skrivprocessen utan också en källa för inspiration. Slutligen vill vi även tacka varandra för ett gott samarbete.

Det är med stolthet i rösten som vi önskar er en trevlig läsning.

Göteborg, januari 2020
Helena Bengtsson och Josefin Björk

We shape our buildings, and afterwards our buildings shape us.
- Winston Churchill

Innehållsförteckning

1	Inledning	1
1.1	Definitioner.....	2
1.1.1	Tillgänglighet.....	2
1.1.2	Fysisk miljö.....	2
1.1.3	Funktionsnedsättning	2
1.1.3.1	Fysiska funktionsnedsättningar.....	3
1.1.3.2	Neuropsykiatriska funktionsnedsättningar.....	3
1.1.4	Barn i behov av särskilt stöd	3
1.1.5	Förskola.....	3
2	Syfte och frågeställningar.....	4
3	Bakgrund.....	5
3.1	Tillgängliga utbildningslokaler i förskolan.....	5
3.1.1	Fysiska funktionsnedsättningar	6
3.1.2	Neuropsykiatriska funktionsnedsättningar.....	6
3.2	Kravet om tillgänglighet – en demokratisk rättighet	8
3.2.1	Universell design.....	9
3.3	Brist på nationellt helhetsansvar	9
3.4	Sammanfattning	10
4	Tidigare forskning.....	11
4.1	Olika förklaringsmodeller till barns svårigheter.....	11
4.2	Den fysiska miljöns utformning – en påverkansfaktor för individens utveckling.....	12
4.3	Tvärvetenskapliga samarbeten.....	13
5	Teoretiska utgångspunkter.....	15
5.1	Specialpedagogiska perspektiv	15
5.1.1	Det kompensatoriska perspektivet.....	15
5.1.2	Det kritiska perspektivet.....	15
5.1.3	Dilemma perspektivet.....	16
6	Metod.....	17
6.1	Fenomenografi	17
6.2	Tillvägagångssätt vid urval och genomförande	17
6.2.1	Dokument.....	17
6.2.1.1	Formella dokument.....	17
6.2.1.2	Informella dokument.....	18

6.2.2	Intervju	18
6.2.3	Beskrivning av den valda förskolan	18
6.3	Tillvägagångssätt vid bearbetning och analys	18
6.4	Studiens tillförlitlighet	19
6.5	Etiska överväganden	19
7	Resultat.....	21
7.1	Det kompensatoriska perspektivet	21
7.2	Det kritiska perspektivet	23
7.3	Dilemma perspektivet	25
7.3.1	Motstridiga behov och intressen	26
7.3.2	Ekonomi	26
7.4	Sammanfattning av resultat	28
8	Diskussion	30
8.1	Resultatdiskussion	30
8.1.1	Glapp mellan teori och praktik	30
8.1.2	Bygga för variation.....	31
8.1.3	Tvärprofessionell samverkan.....	32
8.1.4	Systematiskt arbetssätt	34
8.1.5	Motstridiga intressen	34
8.2	Sammanfattning resultatdiskussion	35
8.3	Metoddiskussion	36
8.4	Studiens kunskapsbidrag.....	38
8.5	Förslag på framtida forskning.....	38
9	Referenslista.....	40

Bilaga 1: Missivbrev

Bilaga 2: Intervjuguide

1 Inledning

Förskolans verksamhet utgör det första steget i det svenska utbildningssystemet och är en viktig arena för majoriteten av barn mellan 1–6 år. I propositionen *Politik för gestaltad livsmiljö* (2017/18:110) betonas att arkitektur, form och design är viktiga faktorer som kan främja ett tillgängligt samhälle där varje individ ges möjlighet till delaktighet och ökad livskvalitet. Med utgångspunkt i egna erfarenheter kan vi konstatera att de byggnader och utbildningslokaler som förskolan tilldelas ser drastiskt olika ut. Med förekomst av allt ifrån trånga källarlokalerna i stora flerfamiljshus till nybyggda lokaler med panoramafönster, högt i tak och öppen planlösning. En realitet som rimligen borde få konsekvenser för hur den svenska förskolan lyckas erbjuda en likvärdig utbildning, i form av en fysiskt tillgänglig miljö, för alla barn.

Den utbildning som barn möter ska utgå från barns bästa, ta barns delaktighet i beaktande, ta hänsyn till barns olika behov samt uppväga skillnader beträffande barns förutsättningar att tillägna sig utbildningen (Skollagen, SFS 2010:800). Utbildningen ska vara likvärdig samt anpassas till barns olika förutsättningar och behov (Läroplan för förskolan, 2018:50). Förskolans styrande dokument innehåller följaktligen en utbildningspolitisk vision om att verksamheten ska vara tillgänglig för alla. Hur den fysiska miljön bör vara utformad i strävan att leva upp till målet är däremot mer oklart preciserat. Läroplanen för förskolan fastställer att miljön ska vara tillgänglig för alla barn och skollagen att barnen ska erbjudas en god miljö. Vad en tillgänglig tillika god miljö innebär preciseras dock inte närmare utan lämnas öppet för betraktaren att tolka. Styrdokumentens skrivningar tycks därmed tilldela barn lagstadgade rättigheter i fråga om en tillgänglig utbildning utan att några motsvarande krav ställs på de byggnader och lokaler som förskolan tilldelas.

En tillgänglig lärmiljö är en förutsättning för att förskolan ska kunna erbjuda en utbildning där alla barn, oavsett funktionsförmåga, ges möjlighet att delta och lyckas i sitt lärande (Specialpedagogiska skolmyndigheten, 2018). Först då kan varje barn ges möjlighet att ta del av både lärande och gemenskap. Tufvesson och Tufvesson (2009) menar att dagens skolbyggnader, nya liksom befintliga, alltför sällan är utformade efter den utbildning samt de barn och pedagoger som använder lokalerna vilket innebär att många verksamheter tvingas anpassa sig till de lokaler som erbjuds. Enligt författarna begränsar detta utbildningens möjligheter att organisera en utbildning som förmår möta varje barns unika förutsättningar och behov. En premiss för att utbildningen ska kunna betraktas vara tillgänglig för alla innebär sålunda att de lokaler som verksamheten huserar i är det. Avsaknaden av ändamålsenliga lokaler, på den svenska utbildningsarenan, riskerar därav att slå hårt mot barn och elever i behov av stöd med resultatet att de utbildningspolitiska målen om en tillgänglig utbildning riskerar att inte uppnås.

Trots att kravet om tillgänglighet betonas i flera nationella styrdokument visar flertalet rapporter att utbildningen i den svenska skolan inte fullt ut är tillgänglig för alla barn (Rädda barnen, 2008; Skolverket, 2008; RBU, 2011). Till exempel visar Skolinspektionen (2009) att barn och elever med funktionsnedsättningar generellt uppvisar lägre måluppfyllelse i sin utbildning. Men också att de skolproblem som uppstår ofta förklaras med hjälp av individspecifika egenskaper istället för miljöorganisatoriska, trots att detta strider mot de lagstadgade skyldigheter som utbildningen står inför. Ovanstående indikatorer borde rimligen antyda att det fortfarande finns mycket kvar att göra i arbetet med att öka tillgängligheten i den svenska skolan för barn med funktionsnedsättningar.

Runnquist (2017) framhåller att vi i samband med att nya utbildningsbyggnader projekteras är skyldiga att förena skolverksamhet och arkitektur då den fysiska miljös utformning kan understödja de arbetssätt som utbildningen är beroende av. Genom att undersöka hur kravet om tillgänglighet omsätts när en ny kommunal förskola byggs i Göteborgs Stad är vår förhoppning att identifiera förbättringsmöjligheter som kan leda till att fler barn på sikt ges rika förutsättningar att delta och lyckas i sin utbildning. En fråga som kan betraktas vara högst aktuell med tanke på att svenska kommuner planerar att bygga så många som 750 nya förskolor under åren 2018–2021 (SKL, 2018a). Studien datamaterial består av kommunala dokument samt transkriberade intervjuer och analyseras med hjälp av en fenomenografisk metodansats.

1.1 Definitioner

I strävan att ge läsaren möjlighet att lättare orientera sig i uppsatsens innehåll följer härmed en presentation av, hur studien har valt att förhålla sig till, några vanliga begrepp.

1.1.1 Tillgänglighet

Studien tar avstamp i följande definition.

Tillgänglighet i förskola, skola och på fritidshem handlar om att alla barn och elever ska ges tillgång till och möjlighet att ta del av lärande och gemenskap i hela lärmiljön. Tillgänglighet är ett begrepp som beskriver hur väl en organisation, verksamhet, lokal eller plats fungerar för barn och eller elever oavsett funktionsförmåga. (Specialpedagogiska skolmyndigheten, 2018, s. 13).

Definitionen placerar tillgänglighetsbegreppet i en vidare kontext genom att relatera begreppet till förskolans hela lärmiljö. Då syftet i denna studie är att studera hur kravet om tillgänglighet omsätts i samband med att nya förskolelokaler byggs avgränsas definitionen till att i detta fall endast inbegripa förskolans fysiska miljö.

1.1.2 Fysisk miljö

Begreppet fysisk miljö används som ett paraplybegrepp i denna uppsats. Med utgångspunkt i studiens syfte, att studera hur tillgänglighet beaktas när nya förskolor byggs, avser begreppet den "byggda" miljön. Fokus ligger därmed på det val och beslut som fattas kring lokalernas arkitektoniska utformning och dess fasta inredning.

1.1.3 Funktionsnedsättning

Begreppet funktionsnedsättning används genomgående i studien och definieras av Socialstyrelsens termbank som en nedsättning av individens fysiska, psykiska eller intellektuella förmåga. Begreppet ligger nära funktionshinderbegreppet som kortfattat kan sägas innebära att den omgivande miljön inte lyckas undanröja de hinder som kan uppstå till följd av en funktionsnedsättning. Att använda funktionsnedsättning som definition i en studie som handlar om tillgänglighet kan ifrågasättas, då begreppet lätt riktar blickarna mot individens bristande förmåga. Medvetna om denna problematik används dock begreppet i strävan att markera hur det ömsesidiga förhållande som råder mellan individens förmåga och de krav som omgivningen ställer påverkar individens möjligheter att erhålla en fysisk tillgänglig miljö. Begreppet funktionsvariation förekommer i uppsatsen och används då synonymt med begreppet funktionsnedsättning.

Funktionsnedsättningar utgör inte någon homogen grupp. Det finns många olika typer av funktionsnedsättningar som i mötet med omgivningen riskerar att leda till olika former av funktionshinder. Att inkludera alla funktionsnedsättningar skulle i denna studie innebära ett alltför omfattande arbete. Enligt Skolverket (2016) är det i synnerhet barn och elever med fysiska respektive neuropsykiatriska funktionsnedsättningar som riskerar att möta svårigheter i den fysiska miljön. Detta på grund av att lokalerna inte är anpassade efter deras behov. Denna studie avgränsats därmed till att omfatta barn med fysiska och neuropsykiatriska funktionsnedsättningar.

1.1.3.1 Fysiska funktionsnedsättningar

Barn med fysiska funktionsnedsättningar kan vara döva eller blinda alternativt ha nedsatt syn, hörsel eller rörelseförmåga. Även barn med en kombinerad syn- och hörselnedsättning, så kallad dövblindhet återfinns inom förskolans utbildning. Dessa individer kommunicerar framförallt med sitt känselsinne och sin kropp. Barn som har rörelsehinder kan exempelvis vara barn som sitter i rullstol eller har svårigheter med att gå. Barn med ryggmärgsbräck eller cerebral pares (CP) ingår i denna kategori.

Barn med en eller flera fysiska funktionsnedsättningar kan uppleva hinder i mötet med den omgivande miljön. Om det till exempel endast finns trappor i skolbyggnaden skapar detta ett funktionshinder för den individ som endast kan förflytta sig mellan byggnadens våningsplan med hjälp av en hiss.

1.1.3.2 Neuropsykiatriska funktionsnedsättningar

Till de mest förekommande neuropsykiatriska funktionsnedsättningarna (NPF) hör Adhd, Autism och Tourettes syndrom. Individer med följande funktionsnedsättningar kan förenklat sägas tänka, uppfatta, uppleva och bearbeta intryck på ett annorlunda sätt, jämfört med majoriteten av sina medmänniskor.

Förskolans pedagogik påverkas av den fysiska miljöns utformning och skapar både positiva och negativa förutsättningar för individer med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar att delta och lyckas i sin utbildning. Olika funktionsnedsättningar påverkar olika individer olika mycket. Förskolan som byggnad behöver därför kunna möta ett omfångsrikt spann av behov.

1.1.4 Barn i behov av särskilt stöd

Förskolan är till för alla barn och förskolans utbildning ska anpassas efter varje barns behov. Barn i behov av särskilt stöd är de individer som upplever svårigheter i utbildningen, i möte med lärmiljön.

1.1.5 Förskola

Förskolans verksamhet utgör det första steget i det svenska utbildningssystemet varpå både skol- och förskolebegreppet figurerat i uppsatsens innehåll. Därtill ska dock tilläggas att studiens syfte fokuserar på förskolan som skolform även om ordet skola ofta förekommer.

2 Syfte och frågeställningar

Studiens syfte är att identifiera förbättringsmöjligheter när det gäller implementeringen av kravet om tillgänglighet när nya förskolor byggs. För att uppnå detta syfte har vi genomfört en fallstudie om hur kravet om tillgänglighet, för barn med fysiska- och neuropsykiatriska funktionsnedsättningar, omsätts i samband med att en ny kommunal förskola byggs i Göteborgs Stad.

Studiens frågeställningar är:

- Hur tolkas kravet om tillgänglighet av projektledare, rektor och arkitekt samt kommunala dokument?
- Finns det några hinder och utmaningar när kravet om tillgänglighet tillämpas?

3 Bakgrund

I följande avsnitt presenteras begrepp, styrdokument och litteratur kopplat till studiens syfte. Ambitionen är att ge en bakgrund till studiens problemområde genom att placera det i ett överskådligt och begripligt sammanhang.

3.1 Tillgängliga utbildningslokaler i förskolan

Tillgänglighet är ett begrepp som saknar en allmän och vedertagen definition. Konsensus tycks dock gälla i frågan om att tillgänglighet är en avgörande faktor och ett villkor för fullständig delaktighet, inkludering och en skola för alla. Enligt Skogman (2012) erbjuder en tillgänglig fysisk miljö lokaler, inom ramarna för den ordinarie verksamheten, som fungerar för varje individ oavsett dennes unika förutsättningar och behov. Särskilda entréer och undervisningsgrupper kan följaktligen inte enligt författaren betraktas vara berättigade utifrån ett tillgänglighetsperspektiv. Tillgänglighet i förskolan handlar enligt Specialpedagogiska skolmyndigheten (2018) om att lärmiljön ska vara utformad så att alla barn ges möjlighet att på lika villkor tillgå lärande och gemenskap och därigenom utvecklas så långt som möjligt i riktning mot utbildningens mål. Tillgänglighet skulle därmed kunna beskrivas vara ett mått som fastställer i hur stor omfattning en organisation, verksamhet eller lokal fungerar för individen. I denna uppsats betraktas förskolans arkitektoniska miljöer som inbyggda strukturer, vilka påverkar barns ageranden och därigenom skapar förutsättningar för barns möjligheter att ta del av en tillgänglig utbildning.

Iwarsson och Ståhl (2003) menar att tillgänglighetsbegreppet manifesteras i den relation som uppstår mellan de krav som den fysiska miljön ställer på individen i relation till dennes unika funktionsförmåga. I likhet med Iwarsson och Ståhl menar Skogman (2012) att tillgänglighet uppstår i mötet med den omgivande miljön och tar sig olika uttryck för olika individer. Faktorer som skapar begränsningar i den fysiska miljön för den ena individen behöver följaktligen inte göra det för den andre, vilket skapar en grundläggande komplexitet. Tillgänglighet kan å ena sidan handla om begränsad framkomlighet, på grund av att rullstolar inte kan passera varje dörröppning i byggnaden. Å andra sidan kan tillgängligheten också handla om att det saknas möjlighet att orientera sig för dem som har nedsatt syn. För att den fysiska miljön ska upplevas som tillgänglig för alla måste den därför enligt Skogman ta hänsyn till både fysiska och kognitiva variationer mellan individer. Olika förutsättningar och behov föranleder olika insatser i den fysiska miljön varpå man i strävan att åstadkomma en tillgänglig miljö behöver besitta kunskap om olika funktionsnedsättningsorsakers innebörd liksom hur den fysiska miljön kan utformas för att inte utgöra ett hinder för individen. En tanke som går hand i hand med propositionen *Politik för gestaltad livsmiljö* (2017/18:110) som framhåller att utformandet av stadens arkitektur, form och design behöver ta utgångspunkt i människan och dennes behov.

Samspelet mellan den fysiska miljön och dess betydelse för barns uppväxtvillkor har, i dagens utbildningsvetenskapliga forskning, fått stå tillbaka till förmån för mer vedertagna diskussioner om psykosociala aspekter. Däruti råder en vanlig föreställning om att lokalernas utformning inte är så viktiga och att den professionella läraren behärskar göra ett gott arbete oavsett den fysiska miljön utformning (Björklid, 2005; de Jong, 2010). Brister i lokalernas utformning bidrar dock till att pedagoger tvingas lägga sin tid på att kompensera för dess brister, vilket resulterar i en för verksamheten försämrade måloppfyllelse (de Jong, 2010). Skolverket (2016) presenterar att så många som 47 procent av alla specialpedagoger är kritiska till att den fysiska miljön är väl anpassad till barn med funktionsvariationer. Samma siffra för rektorer landade på 20 procent.

Fram till nu har en generell bild presenterats ifråga om vad tillgänglighet i förskolans lokaler innebär. Då studien intresserar sig för, att studera hur kravet om tillgänglighet för barn med fysiska- respektive neuropsykiatriska funktionsnedsättningar uppfattas, presenteras i det följande litteratur som kan kopplas till studiens två intressegrupper. För ökad tydlighet redovisas individgrupperna var för sig under rubrikerna *Fysiska funktionsnedsättningar* och *Neuropsykiatriska funktionsnedsättningar*.

3.1.1 Fysiska funktionsnedsättningar

Tillgänglighet i lokaler för människor med nedsatt rörelseförmåga handlar om ett jämnt och stadigt underlag att ta sig fram på, tillräckligt stora toaletter, inga tunga dörrar, frånvaro av trånga passager och korridorer samt att slippa ta långa omvägar för att komma fram till de lokaler och rum i vilka utbildningen huserar (Myndigheten för delaktighet, 2017). Skolverket (2008) påtalar att fysiska tillgänglighetsbrister i svenska skollokaler är tämligen vanligt förekommande. I rapporten framgår att många skolor saknar beredskap att ta emot individer med fysiska funktionsnedsättningar på grund av brister i den fysiska miljön. Vanliga begränsningar rapporteras vara avsaknad av hiss, dörröppnare liksom markeringar av nivåskillnader. Skolor byggda innan 1960 tycks ha fler brister i miljön än nyare byggnader. Dock poängteras att även skolbyggnader byggda på 2000-talet och framåt har rapporterade brister i den fysiska miljön.

Tillgänglighet för personer med nedsatt syn handlar till stor del om säker framkomlighet med tillräckliga utrymmen, tydliggörande ledstråk och kontrastmarkeringar. Visuell information behöver utökas med information som tillgängliggörs genom andra sinnen. En god ljudmiljö har stor betydelse och inverkan på individer med nedsatt hörsel och de behöver ofta hörselteknisk utrustning såsom en hörslina för att tillgodogöra sig full tillgänglighet. En annan betydande faktor är medvetenheten och en miljö som utgår från att teckenspråk är flera människors modersmål (Myndigheten för delaktighet, 2017).

Bergström och Paulsson (2003) återger Tamm, Skär och Prellwitz (2000) forskning om barn med fysisk funktionsnedsättning och deras uppfattningar om olika tillgänglighetsaspekter i sin omgivning. Bergström och Paulsson menar att barns fysiska funktionsnedsättningar kan förändras till psykosociala hinder då den omgivande miljön, som barn befinner sig i, sänder olika signaler om vilka som är välkomna där. En utemiljö som är byggd i nivåer sänder till exempel signalen att barn som är hänvisade till rullstol eller har en synnedsättning inte är välkomna där. Detta innebär att de barn som inte har möjlighet att vistas i förskolans samtliga miljöer inte bara exkluderas fysiskt utan också socialt. En tillgänglighetsaspekt som författarna menar påverkar dessa individer mer än deras behov av olika hjälpmedel. Det som är mest betydelsefullt är känslan av gemenskap och att betyda något för de människor som ingår i sammanhanget och möjligheten att kunna bidra.

3.1.2 Neuropsykiatriska funktionsnedsättningar

Enligt statens offentliga utredning (SOU 2016:94) inverkar skolans fysiska miljö på elevens känsla av trygghet och påverkar därigenom även individens trivsel och vilja att delta. Elever med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar (NPF) är känsligare än andra för lokalernas utformning. Fysiska miljöer bestående av små utrymmen kan till exempel leda till att onödiga konflikter uppstår. När nya utbildningslokaler byggs behövs därför ett beaktande tas i hur lokalerna påverkar elevernas trygghet, trivsel och vilja att delta för att säkerställa att den fysiska miljön skapar tillgänglighet även för barn med NPF. Tufvesson (2007) påvisar att till exempel fasadöppningar, fönsterplacering, rumsstorlek, antal dörrar, passager, akustik med

mera påverkar koncentrationsförmågan för barn med ADHD, autism och Downs syndrom. Ett konstaterande som är förenligt med Uppitis (2004) uppfattning om att skolans arkitektur och planlösning inte bara påverkar vad vi lär utan också hur vi lär.

McAllister och MaguireDock (2012) menar att barn inom autismspektrum riskerar att möta utbildningsmiljöer som upplevs förvirrande och skrämmande, vilket bidrar till att försämra individens förutsättningar att lyckas i sin utbildning. Människor inom autismspektrat kämpar ofta med sensorisk känslighet gentemot syn, hörsel, känsel och doftstimuli (Howe & Stagg, 2016). Denna känslighet påverkar barn inom autismspektrum på sådant sätt att deras möjligheter till koncentration påverkas. Ju mer deras koncentration blir störd desto mer minskar deras möjligheter till lärande (Zentall, 2005). En omgivning som inte är assimilerad till barnets särpräglade kognition och sensomotorik kommer troligtvis att leda till både stress och utmanande beteende (Björne, Andresson, Björne, Olsson & Pagmert, 2012). I strävan att bygga tillgängliga lokaler för alla menar författarna att man behöver bygga bort och minimera störande intryck i den fysiska miljön. För att minimera olika hörselintryck bör byggnaden som utbildningen huserar i ha god ljudisolering så att ljud från till exempel ventilationsfläktar eller ljudet från bilar som kör utanför, hindras att påverka och störa. Stora lokaler och lokaler med högt i tak hjälper till att sprida ljud, vilket bör undvikas. Förskolan bör istället välja fler mindre rum, än färre och större. Mindre rum skapar dessutom lättare en överblick över rummet och ger färre intryck. Lokaler där många människor kan vistas samtidigt kan skapa svårigheter med att sortera olika hörsel-, syn-, doft- och taktila intryck för personer med autism. Förskolans fysiska miljö bör följaktligen, i möjligaste mån, undvika fysiska miljöer där många människor behöver vistas samtidigt.

Nathorst-Böös (2006) beskriver att arkitekturen spelar en avgörande roll för tillgängligheten genom att den påverkar individens känsla för främlingskap, oförmåga och kaos. En arkitektur som har tagit hänsyn till hur den påverkar individen, i fråga om till exempel ljus, ljud, färgsättning, dörr- och fönsterplacering, skapar enligt författaren goda förutsättningar i arbetet med att utforma lokaler som upplevs som stödjande för alla, oberoende av individuella funktionsvariationer. I likhet med Nathorst-Böös menar de Jong (2010) att konkreta aspekter i den fysiska miljön som till exempel lokalernas rumsliga struktur, storlek och form, skapar olika förutsättningar för barns sociala samspel och lek. Rummets storlek och form sätter inte enbart ramarna för hur många barn som kan vistas på samma plats vid samma tillfälle utan påverkar också hur stora barnens möjlighet till avskildhet är. Fysiska objekt i byggnaden som till exempel väggar, fönster och dörrar i olika färger och former skapar utrymmen med olika egenskaper och användbarhet. Rum med flera dörrar leder exempelvis inte sällan till att rummet antar egenskaper av ett genomgångsrum med resultatet att aktiviteter som kräver koncentration blir svårare att utöva på denna plats.

Williams, Gleeson och Jones (2019) skildrar miljöns påverkan på barn med autismspektrum när det gäller deras självkänsla. Skolbyggnadens utformning behöver stödja dessa barn till att själva välja graden av social interaktion istället för att bli "tvingade" genom att behöva vistas i större samlingslokaler, såsom till exempel uppehållsrum, matsal eller korridorer. I dessa rum är det sociala samspelet många gånger mer komplext än i det mer strukturerade klassrummet. Barn med en autismspektrumdiagnos som själva har blivit intervjuade önskar sig en skolmiljö som erbjuder mindre lokaler att samlas i utifrån intressen och där de själva kan välja omfattningen av den sociala interaktionen.

3.2 Kravet om tillgänglighet – en demokratisk rättighet

En övergripande tanke som genomsyrar det svenska utbildningssystemet är att den utbildning som barnen möter ska utgå ifrån barnets bästa (SFS 2010:800; Läroplan för förskolan, 2018:50; UNICEF, 2009). Förskolans läroplan föreskriver även att utbildningen "... ska ta hänsyn till barns olika förutsättningar och behov och anpassas till alla barn i förskolan" samt att alla "... barn ska få en utbildning som är utformad och anpassad så att de utvecklas så långt som möjligt." (s. 6). Att förskolan ska vara tillgänglig för alla barn, oberoende av individuella förutsättningar och behov, tycks det följaktligen inte råda några delade meningar om. Vad det däremot tycks saknas, i förskolans styrande dokument, är konkreta riktlinjer för hur den fysiska miljön bör vara utformad för att de nationellt satta tillgänglighetsmålen ska kunna uppnås.

Barns demokratiska rätt till en tillgänglig utbildning förstärks av det faktum att Sveriges regering 1990 godkände *FN:s konvention om barnets rättigheter* (UNICEF, 2009). Konventionen fastställer i artikel 28 samt 29, att alla barn har rätt till utbildning som utvecklar deras fulla potential med avseende på personlighet, anlag och fysisk och psykisk förmåga. Ett passus som förstärks ytterligare i artikel 24 i *FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning* (Socialdepartementet, 2008) som fastställer att alla har rätt till utbildning fri från diskriminering och på lika villkor, inom ramarna för ett inkluderat och sammanhållet utbildningssystem. I den statliga överenskommelsen framgår även i artikel 9 att ändamålsenliga åtgärder ska vidtas i strävan att säkerställa att varje individ, såväl med som utan funktionsnedsättning, erbjuds tillgång till de anläggningar, byggnader och tjänster som erbjuds allmänheten. Konventionen ger följaktligen uttryck för en bärande vision om ett samhälle som planeras och utformas för att passa alla oberoende av funktionsförmåga. Förskolan förväntas följaktligen vara en plats som är tillgänglig för alla som vistas där.

Bristande tillgänglighet skrevs 2015 in som ny diskrimineringsform i diskrimineringslagen (SFS 2008:567), med syftet att öka tillgängligheten för barn i behov av stöd och därigenom främja jämlika utbildningsvillkor. Med bristande tillgänglighet menas att individer med funktionsnedsättningar missgynnas på grund av att skäliga tillgänglighetsåtgärder inte vidtas för att de ska komma i en jämförbar situation med individer utan funktionsnedsättning. Plan- och bygglagen (SFS 2010:900) fastslår att hänsyn ska tas till individer med nedsatt rörelse- och orienteringsförmåga och i arbetsmiljölagen (SFS 1977:1160) står skrivet att arbetsmiljön ska vara sådan att den tar hänsyn till individens fysiska och psykiska förutsättningar. Värt att beakta i sammanhanget är dock att arbetsmiljölagen inte gäller förskolans barn utan endast omfattar dess personal. Ett faktum som kan indikera att barn i förskolans verksamhet tillskrivs svagare rättigheter till tillgängliga utbildningslokaler och följaktligen en lägre grad av rättssäkerhet än förskolans personal.

Enligt förordningen (SFS 2001:526) om de statliga myndigheternas ansvar för genomförande av funktionshinderspolitiken framgår i 1§ att varje myndighet ska beakta de funktionshinderspolitiska målen i samband med att verksamheten utformas och utövas. Det handlar om att myndigheterna ska arbeta för att alla individer oberoende av funktionsförmåga ska ges lika förutsättningar att aktivt kunna delta i samhällslivet och därtill jämlika levnadsvillkor. Genom att lokaler, verksamheter och information är tillgängliga för alla. Att ges möjlighet att ta del av och vara en del av det gemensamma samhället är enligt svenska Unescorådet (2006) en förutsättning för individens möjligheter att tillgodogöra sig de mänskliga rättigheterna. Salamancadeklarationen förespråkar att alla barn oberoende av fysiska, intellektuella, sociala, emotionella, språkliga eller andra förutsättningar har rätt att

ingå i ordinarie skolor som sätter varje enskild individ i fokus och tillgodoser dennes behov. I strävan att uppnå målet om en tillgänglig utbildning för alla barn är vår sammanfattande slutsats att alla diskussioner som rör utbildningsfrågor även bör ta den individer som är i behov av stöd i beaktande. Vår uppfattning är följaktligen att frågan om fysisk tillgänglighet behöver uppmärksammas redan i ett tidigt skede när nya utbildningslokaler i förskolan planeras att byggas.

3.2.1 Universell design

Genom att ratificera *FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning* (Socialdepartementet, 2008) har Sverige förbundit sig att främja forskning och utveckling inom området universell design. ”Med universell utformning menas att miljöer och produkter ska utformas så att de fungerar för alla människor utan att speciell anpassning behövs. Med universell utformning och universell design avses således arkitektur, form och design som understödjer största möjliga tillgänglighet och användbarhet.” (Prop, 2017/18:110, s. 62). En samhällelig diskussion om möjligheten att verkligen kunna bygga utifrån allas behov pågår och en vidare analys behövs för att synliggöra vilka grupper och behov som gynnas respektive missgynnas. Inom Universell design är dock utgångspunkten att det går och att samhället bör byggas utifrån alla variationer hellre än för den tänkta normen (Vinnova, 2019).

I USA är Universal Design ett välkänt begrepp och ett forskningsområde för inkluderande lärmiljöer. Universell design är tydligt kopplat till begreppet tillgänglighet och innefattar inkluderande värderingar om en skola för alla. Universell design utgår från en byggnadsdesign utarbetad efter komplexiteten och omfånget av allas behov. Tanken tar sitt ursprung utanför normen och att alla oavsett ålder, fysiska eller psykiska hinder ska kunna använda lokalen och miljön runt omkring sig (Rose & Meyer, 2002).

3.3 Brist på nationellt helhetsansvar

Det finns en uttalad ambition, enligt svensk utbildningspolitik, att erbjuda en tillgänglig utbildning som tillgodoser varje barns behov. Vad som tycks saknas är nationellt samordnade insatser, för att visionen ska kunna förverkligas. de Laval (2017) menar att det sedan friskolereformen 1992 inte finns någon myndighet som bär ett helhetsansvar för det svenska byggandet av förskolor och skolor i Sverige. Liksom att det sedan 2008 saknas gemensam forskning kring byggverksamhet av förskolor och skolor. 2015 kom dock information och vägledning kring planering och byggnation av förskolor och skolors utemiljö (Boverket, 2015). Likväl inget om själva skol- eller förskolebyggnaden. Det finns ingen gemensam plattform och inte heller någon högskola eller universitet som visar något större intresse kring detta ämne (SKL, 2018b). En utmaning när kommunerna står i beredskap att designa nya utbildningslokaler är att det saknas tidigare exempel på hur designprocessen bedrivits inom andra skolbyggnadsprojekt (Hall, 2017). Vi kan därmed konstatera att avsaknaden av forskning, ansvar och beprövad erfarenhet lämnar kommunerna i Sverige ensamma om att hantera och försöka finna fungerande lösningar i ambitionen att bygga tillgängliga förskolor för alla barn.

Frånvaron av en ansvarig myndighet leder till svårigheter med att etablera och upprätthålla tvärvetenskapliga mötesplatser där till exempel pedagoger, arkitekter, forskare, miljöpsykologer, förvaltare och skolhuvudmän ges möjlighet att sammanstråla och utväxla erfarenheter och kunskaper (de Laval, 2017). I var och en av de övriga nordiska länderna arbetar olika myndigheter med att ge stöd via rådgivning och sammanstråla aktuell forskning

kring skolans miljöer. I övriga världen pågår också forskning kring hur skolans lokaler fungerar som lärmiljö samt holistisk evidensbaserad lärmiljö (SKL, 2018b).

3.4 Sammanfattning

Tillgänglighet är ett begrepp som saknar en allmän och vedertagen definition men som tycks stå nära de utbildningspolitiska målen om en inkluderande skola. Tillgänglighet beskrivs i denna studie som ett mått på hur väl verksamhetens organisation, utbildning eller lokal fungerar för individen, med utgångspunkt i att på lika villkor tillgå lärande och gemenskap och därigenom utvecklas så långt som möjligt i riktning mot utbildningens mål. Tillgänglighetsbegreppet tycks följaktligen handla om en balansgång mellan de krav som miljön ställer på individen, i förhållande till dennes förmåga. Med utgångspunkt i följande definition kan tillgänglighet betraktas vara ett begrepp som täcker in olika delar av förskolans miljö. Denna uppsats avgränsas dock till att endast beakta tillgänglighet i förhållande till förskolans fysiska miljö. Även om man kan konstatera att tillgänglighetsbegreppet inte kan rymmas inom en samlad och enhetlig definition är vår förhoppning att presentationen ovan bidragit till en ökad förståelse för tillgänglighetsbegreppets innebörd i relation till studiens syfte.

Tillgänglighet skrivs fram som en rättighet i flertalet styrdokument. Hur förskolans fysiska miljö bör vara utformad för att målet ska kunna realiseras lämnas däremot öppet för tolkning. Vi konstaterar att det saknas ett gemensamt nationellt ansvar för byggandet av nya förskolor vilket lämnar stort tolkningsutrymme till de aktörer som deltar i processen. Brist på samordnade insatser tycks leda till att förskolor designas med stora variationer vilket borde påverka den likvärdighet som barn i den svenska förskolan erbjuds ifråga om den fysiska miljöns tillgänglighet.

4 Tidigare forskning

Följande rubrik har för avsikt att presentera tidigare forskning på området med intentionen att placera studiens innehåll i ett större vetenskapligt sammanhang. Genom att relatera tidigare forskningsresultat till studiens övergripande syfte är förhoppningen att studien kan bidra med viktiga pusselbitar i arbetet med att utveckla hur kravet om tillgänglighet kan implementeras, i enlighet med de lagar och föreskrifter som utbildningsväsendet har att förhålla sig till, när nya förskolor byggs.

Den forskning som presenteras i kapitlet återfinns först och främst inom det kvalitativa forskningsområdet. Ett par av studierna som vi hänvisar till är dock av kvantitativ art. Olika ansatser finns representerade såsom poststrukturalistisk ansats, livsvärldsansats och interdisciplinär modellteori. Majoriteten av studierna utgår från så kallade mixed methods där flera olika metoder som till exempel observation, intervju och enkät har använts inom samma studie. Denna studie tar sällsynt nog fokus på förskolan vilket den har gemensamt med ett fåtal tidigare studier som presenteras under denna rubrik. Vår studie utmärker sig även gentemot tidigare forskning på så sätt att den utgår från en fenomenografisk forskningsansats samt är en fallstudie.

4.1 Olika förklaringsmodeller till barns svårigheter

Förskolan är en del av det demokratiska samhället och präglas därmed av de ideologiska och politiska ståndpunkter som råder i samhället (Ahlberg, 2007). I förskolans styrande dokument är det tydligt att verksamheten ska arbeta för barns bästa och utifrån alla barns behov. Dock menar Ahlberg att tanken om inkludering och en skola för alla tycks ha fastnat i gränslandet mellan ideologi och praktik. Enligt författaren kan man se att förlegade tankar som bottnar i ett individorienterat perspektiv fortfarande lever kvar i skolans praktik. Detta trots att ett miljöorienterat perspektiv betraktas ligga mer i linje med styrdokumentens vision om en skola för alla. Huruvida skolan och förskolan lyckas med det inkluderande uppdraget borde enligt Ahlberg skärskådas i forskning och analyseras utifrån både ett individ- och miljöperspektiv, på individ- grupp- organisation- och samhällsnivå. I likhet med Ahlberg förespråkar Emanuelsson, Persson och Rosenqvist (2001) att den utbildningspolitiska forskningen behöver förenas med studier på lokal nivå för att styrdokumentens genomslag i praktiken ska kunna granskas. Förhoppningsvis kan denna studie bidra med att göra ett värdefullt nedslag på lokal nivå och bidra med ökad förståelse för hur styrdokumentens skrivningar realiserar i praktiken.

Lindqvist, Nilholm, Almqvist och Wetso (2011) menar att barns skolgång, i synnerhet när arbetet berör barn i behov av stöd, är en fråga för olika yrkesgrupper att hantera. Vad som dock saknas enligt författarna är forskning på området som beaktar hur olika grupper förklarar och förstår barns skolsvårigheter. I likhet med Lindqvist et al. menar skolverket (2015) att det saknas forskning om barn med funktionsnedsättningar i förskolan men konstaterar samtidigt att intresset har ökat under senare år. Enligt Garibaldi och Josias (2015) har tidigare forskning tenderat att fokusera på effekterna av enskilda aspekter i den fysiska miljön, som till exempel belysning och ljuddämpning. Författarna menar dock att ett större helhetsperspektiv kring den fysiska miljön behöver tas. Genom att studera hur kravet om tillgänglighet beaktas i samband med att nya förskolor byggs bedömer vi att studien kan bidra med att, utifrån ett vidare perspektiv på den fysiska miljön, förvärva kunskaper om hur svårigheter i förskolan förklaras och förstås.

Trots tydliga riktlinjer och lagar kring inkludering kan arbetet i praktiken vara komplext. Bland flertalet pedagoger, rektorer, annan skolpersonal, politiker och föräldrar lever tanken och perspektivet kring en kompensatorisk specialpedagogik fortfarande kvar och påverkar hur barn ses och lär. Detta trots att det finns forskning som stödjer ett inkluderande perspektiv (Haug, 1998). Även Asp-Onsjö (2006) och Hjørne (2004) fann i sina respektive avhandlingar belägg för att skolor tenderar att förklara svårigheter med hjälp av förklaringsmodeller, av medicinsk och psykologisk art, som förlägger problematiken hos barnet. Hjørne som har undersökt hur olika professioner samtalar om barns svårigheter inom ramen för elevvårdsärenden konstaterar att barns svårigheter sällan förklaras bero på faktorer i den pedagogiska praktiken. I en enkätstudie riktad till förskollärare, lärare, speciallärare, specialpedagoger och lärarassistenter har Lindqvist, Nilholm, Almqvist och Wetso (2011) undersökt vilka förklaringsmodeller som är vanligast i fråga om varför barn möter svårigheter i sin utbildning. Även här visar resultatet att lärare generellt tenderar att uppfatta skolsvårigheter som brister hos individen snarare än att verksamheten uppfattas som dåligt förberedd på att möta barns olikheter. Specialpedagoger som grupp sticker dock ut i studiens resultat genom att i större utsträckning nämna faktorer i den omgivande miljön som avgörande för de svårigheter barn möter. Enligt studiens författare utgör förklaringsmodeller som lokaliserar skolsvårigheter hos individen stora hinder i arbetet med att uppnå visionen om en inkluderande skola. Anledningen till detta betraktas vara att dessa tycks gynna segregerade lösningar som resulterar i att barn som upplevs falla utanför normen marginaliseras och missgynnas. I strävan att göra skolan till en plats för alla menar Lindqvist et al. att olika yrkesgrupper behöver föra diskussioner om vad inkludering innebär i praktiken. Här betraktas specialpedagoger vara en särskilt viktiga med tanke på att studiens resultat visar att de är den grupp som främst förespråkar en inkluderande praxis.

I en liknande undersökning, riktad till samtliga skolledare i en svensk kommuns förskolor och grundskolor, kunde Lindqvist och Nilholm (2013) se liknande resultat som Lindqvist, Nilholm, Almqvist och Wetso (2011) såg i sin studie. Även här konstaterades att pedagoger både i förskolans och skolans verksamhet, i första hand betraktar de svårigheter som uppstår som individorienterade, även om denna uppfattning tycktes vara något mer utpräglad i skolan. Något som skulle kunna indikera att förskolans verksamhet intar en något mer alternativ syn. Författarna menar att skolledare liksom andra aktörer, som har ett övergripande ansvar för utbildningsfrågor behöver anamma frågor som handlar om de svårigheter som barn kan tänkas möta, i ett så komplext system som skolans. Genom att lyfta dessa frågor i ett vidare perspektiv menar man att utbildningens inkluderande praxis kan utvecklas.

4.2 Den fysiska miljöns utformning – en påverkansfaktor för individens utveckling

Det finns tydliga kopplingar mellan den byggda miljön och individens sociala och emotionella förutsättningar för lärande (Hall, 2017). Isling Poromaa (2016) tillämpar ett strukturalistiskt-konstruktivistiskt förhållningssätt i sin avhandling och konstaterar i analysen av sitt empiriska intervju- och observationsmaterial att skolbyggnadens utformning tycks ha en direkt koppling till utbildningens specialpedagogiska insatser. Isling Poromaa påvisar att de skolor som, av elever och lärare, upplevs ha en stödande arkitektur tillämpar färre specialpedagogiska insatser på individnivå än de skolor som motsatt upplevs ha en mindre stödande arkitektur. Walters (2010) beskriver i sin praktiktäna forskning att individer med funktionsnedsättningar blir funktionshindrade i mötet med den omgivande miljön på grund av sociala förtryck och utanförskap. Det är inte behovet av att använda rullstol som är problemet, utan att det i byggnaden inte är planerat för en ramp eller hiss i anslutning till trapporna. Alla

barn i skolan måste ges möjligheten att vara delaktiga och rent fysiskt kunna vara tillsammans med andra. Resultatet blir annars att individen tvingas kompensera för att miljön brister. Tufvesson (2007) menar att det är nära på omöjligt att förändra redan byggda lokaler till att vara tillgängliga och stödjande för barn med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar. Flertalet av de störande miljöfaktorer som identifierades kategoriseras nämligen som lokalmässigt inbyggda och härrörande från de arkitektoniska val som gjorts i samband med att skolan byggdes. Utbildning kräver alltid anpassning och förskolor måste därav vara konstruerade med möjlighet till framtida förändring och flexibilitet (van Merriënboer, McKenney, Cullinan & Heuer, 2017). Barns grundläggande behov behöver därför uppmärksammas redan i byggprocessen, i samband med att nya utbildningslokaler står i beredskap att byggas (Tufvesson, 2007).

Den fysiska lärmiljöns utformning är en påverkansfaktor för den enskilde individen när det gäller utveckling, lärande och tillgänglighet (Barrett, Zhang, Davies & Barret, 2015; Tufvesson, 2007). Arkitekturens utformning, dvs. antal rum och hur dessa är lokaliserade till varandra, påverkar en viss ordning och ett visst mönster i undervisningen vilket i sin tur underordnar barns tillgång till material och aktiviteter. Lokalernas design innefattar därmed ofrånkomligen frågor kring organisationens uppbyggnad. Denna styrning i förskolan har inte tagits i särskilt beaktande, utan är en dold och avvisad aspekt. Att undervisningen är underkastad arkitekturen har stor påverkan på om barnen ses ur ett kompensatoriskt eller kritiskt perspektiv. Således påverkar lokalernas utformning direkt den pedagogiska organisationen och indirekt betydelsen av hur barn gör, hur barn blir och utifrån vilket perspektiv barn ses (Nordin Hultman, 2004). Lokalerna sätter bland annat ramarna för och påverkar hur lärare strukturerar undervisningen men också vilka möjligheterna till kollegialt samarbete som erbjuds. Skolans och förskolans arkitektur lägger därmed grunden för det pedagogiska arbetet (Janssen, Könings & van Merriënboer, 2017).

Isling Poromaa (2016) beskriver att barn som har lättare för att anpassa sig efter skolans riktlinjer och normer ges större utrymme att interagera med både miljö och kamrater. De barn som upplevs ha svårare att anpassa sig efter rådande regler får fler tillsägelser av både pedagoger och klasskompisar och ges därmed lägre status. Ett resultat som kan tolkas som det rådande arbets- och undervisningsklimatet i förskolans och skolans vardag bottnar i ett kompensatoriskt perspektiv där det är upp till varje enskild individ att korrigera sitt beteende i strävan att leva upp till normen. Med utgångspunkt i ett kritiskt perspektiv vänds fokus från barnet/eleven istället mot skolan, skolans pedagogik och miljö (Lindqvist, 2013). Även om både den fysiska miljön och undervisningen spelar stor roll i barns lärande så kan olika hjälpmedel såsom talsyntes eller hörslingor vara avgörande för om barn ska ges möjlighet att uppleva sin omgivning som fullt tillgänglig. Olika hjälpmedel som är framtagna för individer med funktionsnedsättning kan även fungera som hjälp för många andra. Ju mer av dessa hjälpmedel som inrättas i byggda offentliga miljöer desto mindre utpekande och mer socialt accepterat blir det (Walters, 2010).

4.3 Tvärvetenskapliga samarbeten

Samarbete i byggnadsprocessen syftar till att skapa innovativa utbildningsbyggnader som lever upp till att understödja politiska mål (Hall, 2017). Det finns två huvudsakliga synsätt på skolbyggnaden. Det ena synsättet står arkitekter och byggnadsingenjörer för och då med fokus på tekniska detaljer. Det andra synsättet representeras av brukarna, det vill säga de som i ett senare skede ska använda sig utav byggnadens lokaler (Koutamanis, Heuer & Könings, 2017). En arkitekt är och förblir förblindad så länge denne inte konsulterar extern expertis i

form av pedagoger, specialpedagoger och skolpsykologer. När olika aktörer ser på samma objekt ur olika synvinklar kan skolan utvecklas, såväl i praktiken som i teorin (Bjurström, 2004; Schürer, 2006; Könings, Bovill & Woolner, 2017; McAllister & MaguireDock, 2012). McAllister och MaguireDock (2012) menar att arkitekter saknar en fördjupad förståelse för hur den fysiska miljön inverkar på barn med autismspektrumdiagnos (ASD) och deras möjligheter att lyckas i sin utbildning. Individer med ASD tillhör ett brett spektrum, med stora individuella variationer av svårigheter och nivåer av förmåga. Det kan därför vara svårt att utforma konkreta designriktlinjer för hur den fysiska miljön bör utformas. Lärare är den yrkesgrupp som, enligt författarna, besitter mest kunskap och erfarenhet i frågan och föreslår följaktligen att arkitekten i ett tidigt skede tar tillvara yrkesgruppens expertis genom att samla in deras kunskaper, erfarenheter, önskemål och krav. Sammanfattningsvis kan arkitekten först när hen gjorts medveten om vilka problem och utmaningar som barn med fysiska och neuropsykiatriska funktionsnedsättningar upplever, i mötet med skolans fysiska miljö, arbeta fram strategiskt lämpliga designlösningar.

van Merriënboer, McKenney, Cullinan och Heuer (2017) menar att det planeringsunderlag som används och ligger till grund för planläggningen av nya förskolor, allt för ofta lämnar stora tolkningsutrymmen till kommunala planerare och arkitekter. Något som föranleder att förskolor och skolor designas och utformas med stora variationer mellan olika kommuner och stadsdelar. Inte sällan beskriver planeringsunderlagen verksamhetens mål på ett gravt förenklat sätt med hjälp av checklistor för de aktiviteter som bedöms utgöra grunden för verksamhetens innehåll, som till exempel måltider, vila och lek. Det inte är ovanligt att gamla skolbyggnader, som byggts utifrån förlegade undervisningstraditioner, skapar hinder för ett mer modernt pedagogiskt förhållningssätt att etablera sig. Detta verkar inte enbart gälla äldre utbildningsbyggnader utan även nya byggnader som upprättats utan att hänsyn tagits till den utbildning som ska verka i lokalerna.

Fördelen med att etablera samarbetsformer mellan olika aktörer och intressegrupper är att deltagarna bland annat kan delge varandra erfarenheter, expertis och mål, som potentiellt kan vara effektiva och användbara i samband med att nya utbildningsmiljöer designas. En inte helt enkel utmaning med tanke på att processens olika deltagare har olika bakgrund och ofta saknar ett gemensamt språk (McAllister & MaguireDock, 2012; Janssen, Könings & van Merriënboer, 2017; van Merriënboer, McKenney, Cullinan & Heuer, 2017). I arbetet med att involvera olika intressegrupper i designprocessen behöver lämpliga strategiska verktyg utarbetas och tillämpas som effektivt låter deltagarna samarbeta och förstå varandra (Janssen, Könings & van Merriënboer, 2017). Användning av 3D-modeller i ett tidigt skede i byggprocessen kan utgöra en användbar bas för gemensamt lärande och dialog, arkitekter och pedagoger emellan. Modellen ger pedagogerna möjlighet att beskriva hur de arbetar idag men skapar även goda förutsättningar att visualisera framtida arbetssätt. Faktorer som både ökar möjligheten att synliggöra och beakta olika teoretiska tillgänglighetsaspekter samt erbjuder en ökad insikt i hur lokalerna faktiskt kommer att fungera i praktiken för barn med funktionsnedsättningar (McAllister & MaguireDock, 2012).

Att skapa nya kommunikationsplattformar i teori och praktik ses som en förutsättning för att det specialpedagogiska området ska kunna fortsätta att utvecklas. Att utforska specialpedagogiska frågor i olika sociala verksamheter är betydelsefullt för att vidga och fördjupa forskningen. För att forskningen ska bli resultatrik krävs en tydlig perspektivmedvetenhet och en ambition att utveckla de olika ramverk innehållande teorier för att det specialpedagogiska fältet ska kunna fortsätta att utvecklas (Ahlberg, 2007).

5 Teoretiska utgångspunkter

I följande kapitel presenteras studiens teoretiska utgångspunkter. Studiens inordnar sig i det specialpedagogiska kunskapsfältet genom att dess empiri analyseras med utgångspunkt i Nilholms (2007) tre specialpedagogiska perspektiv.

5.1 Specialpedagogiska perspektiv

Specialpedagogiken härstammar från en mängd olika tvärvetenskapliga kunskapsområden som bland annat medicin, psykologi och sociologi. I slutet av 1800-talet användes ord som "svag" och "låg begåvad" för att beskriva de barn som föll utanför den då regerande normen. Under andra världskriget (1946) var synen på specialundervisning för de svagt begåvade barnen positiv och intentionen i skolans värld var att utöka hjälpklasserna framöver. Skolproblematiken låg helt och hållet på barnen själva. Under 60-talet vidgades synsättet på barns skolsvårigheter och uppmärksamheten kring att miljön i skolan kunde vara en del i barns skolproblematik ökade. I SIA-utredningen 1974, skolans inre arbete, härstammar den förändring som skrevs i Lgr 80 gällande att specialundervisningens främsta mål är att motverka att barn får svårigheter i skolan. Under 2000-talet beskrivs en ökning av barn i behov av specialpedagogiskt stöd samt en ökad oro och vantrivsel i skolan. Trots att det kan vara svårt att definiera exakt vad specialpedagogik är så ses den ändå som en resurs där den vanliga pedagogiken inte räcker till (Persson, 2019).

Det finns olika sätt att betrakta tillgänglighet i förhållande till funktionsnedsättningar. I denna studie görs detta genom att studiens empiri beaktas med utgångspunkt i olika specialpedagogiska perspektiv. Perspektiven grundar sig i olika teoretiska utgångspunkter och har därmed utvecklat särpräglade förklaringsmodeller till vad som orsakar skolproblem (Ahlberg, 2015). Med utgångspunkt i studiens syfte och frågeställningar har studiens empiri analyserats med utgångspunkt i Nilholms (2007) tre överordnade och riktgivande perspektiv: *Det kompensatoriska perspektivet*, *Det kritiska perspektivet* och *Dilemmaperspektivet*. Detta för att förankra studien i det specialpedagogiska kunskapsfältet men också för att täcka in den komplexitet som begreppet tillgänglighet inrymmer.

5.1.1 Det kompensatoriska perspektivet

Detta perspektiv anses vara det dominerande inom specialpedagogisk forskning. Individperspektivet kan sammantaget antas utgå från teoretiska förklaringsmodeller av främst neurologisk och psykologisk art och utmärks av att skolsvårighet förstås och förklaras som individuella avvikelser från normen. Specialpedagogiken förstås utifrån detta perspektiv som en strategi där insatser görs för att kompensera för det problem individen har och särskilda problemgrupper skapas.

5.1.2 Det kritiska perspektivet

Inom det kritiska perspektivet ses skolproblem som något utanför barnet och härstammar ur en identitetspolitik och tanken om en skola för alla. Identitetspolitiken har synliggjort olika kategorier av människor som genom historien befunnit sig utanför marginalen i samhället och som kommit att utmana sedvanliga uppfattningar om den egna gruppen. Specialpedagogiken inom detta perspektiv ses utifrån demokratiska värderingar där skolan ska möta barns olikheter där de befinner sig och ses som en tillgång. I en värld som ses utifrån det kritiska perspektivet behövs ingen specialpedagogik. Dock är inte skolan en värld för sig utan skapas

också i det omgivande samhället där olika sociala processer såsom makt, ekonomiska intressen och andra organisationer påverkar.

5.1.3 Dilemma perspektivet

Dilemmaperspektivet utgår ifrån det sammansatta och paradoxala i utbildningssystemet med dilemman som kräver olika ställningstaganden snarare än specifika lösningar. Som exempel kan nämnas hur utbildningssystemet ska sträva efter en så likvärdig utbildning som möjligt samtidigt som det ingår i uppdraget att individuellt möta varje barn precis just där det är. Inom dilemmaperspektivet anses de tre faktorerna: politik, mikropolitik och undervisning, centrala att beakta för att förstå hur utbildningens olika dilemman manifesteras i förskolans värld.

6 Metod

I följande metodkapitel redovisas och diskuteras studiens metodologiska överväganden samt de tillvägagångssätt som använts vid insamling av studiens empiri. I avsnittet presenteras även hur studiens datamaterial har bearbetats och analyserats utifrån den valda forskningsansatsen. Avslutningsvis presenteras de beaktanden som gjorts ifråga om studiens tillförlitlighet, trovärdighet och etiska överväganden.

6.1 Fenomenografi

Den generella utgångspunkten för den fenomenografiska traditionen kan sägas vara att olika företeelser i omvärlden betraktas på olika sätt av olika människor. Huvudsyftet när man bedriver fenomenografisk forskning är därmed att fånga in signifikanta variationer av människors uppfattningar, i förhållande till det egna studieobjektet. Ett vanligt begrepp inom fenomenografin är ordet *utfallsrum*, som kortfattat kan beskrivas som den totala uppsättning variationer som kan identifieras för den föreliggande företeelsen. Den fenomenografiska forskningsansatsen syftar följaktligen till att beskriva och analysera hur människor uppfattar och förstår olika fenomen i den omgivande världen (Dahlgren & Johansson, 2009).

Då denna studie avser att identifiera förbättringsmöjligheter när det gäller implementeringen av kravet om tillgänglighet när nya förskolor byggs tycks den fenomenografiska ansatsen vara väl lämpad att besvara studiens syfte. De formella och informella dokumenten tillsammans med respondenternas utsagor bedöms motsvara variationer av uppfattningar kring begreppet tillgänglighet. Tillsammans skapar empirin utfallsrummet för denna term.

6.2 Tillvägagångssätt vid urval och genomförande

Grundläggande för studiens urval har varit att identifiera och samla in språkliga utsagor som kan kopplas till hur kravet om tillgänglighet omsätts när en ny förskola byggs i Göteborgs Stad. För att kunna följa byggnadsprocessen från första planeringsstadiet till färdigställd byggnad, ombads Göteborgs Stads lokalförvaltning om hjälp med att välja ut en nyligen färdigbyggd förskola. Urvalet för denna studie bör till följd därav betraktas som ett bekvämlighetsurval. Det insamlade datamaterialet består av kommunala dokument och transkriberade intervjuer.

6.2.1 Dokument

I samband med studiens datainsamling begärdes samtliga dokument ut, av Göteborgs Stads lokalförvaltning och förskoleförvaltning, som kan kopplas till den valda förskolans projekterings- och byggnadsföllopp. Dokumentunderlaget granskades och de dokument som inte bedömdes vara relevanta för studiens syfte sorterades bort. Dokumentunderlaget inordnades därefter i kategorierna: formella- respektive informella dokument.

6.2.1.1 Formella dokument

Studiens formella dokument är av övergripande karaktär och fungerar styrande och vägledande för stadens samtliga ny- och ombyggnationer, av skolor och förskolor. Följande dokument har ingått i analysen:

- Ramprogram för förskole-/skolbyggnader - Lärmiljöer som inspirerar och stödjer lärandet

- [BKA] Barnkonsekvensanalys - barn och unga i fokus 1.2

6.2.1.2 Informella dokument

Studiens informella dokument består av dokumenterade handlingar som är specifikt kopplade till den valda förskolans projekterings- och byggnadsprocess. Följande dokument har ingått i analysen:

- Behovsbeskrivning
- Förstudieanteckningar
- Verksamhetsmöten
- Brukarmöten

6.2.2 Intervju

I studiens informella dokument erhöles identiteten på de individer som var involverade i den valda förskolans projekterings- och byggnadsprocess. Med utgångspunkt i studiens syfte bedömdes förskolans rektor, arkitekt och projektansvarig vara särskilt intressanta. Följande aktörer tillfrågades i ett inledande missivbrev (se bilaga 1) att delta i studien, varpå telefonkontakt upprättades där datum, tid och plats för intervjutillfällena fastställdes. Samtliga respondenter tackade ja och intervjuerna tog mellan 30–60 minuter. Sammanlagt utgör intervjuerna ett underlag på närmare 150 minuter. Intervjuerna bandades och transkriberades för att utgöra ett empiriskt textmaterial som är möjligt att analysera med hjälp av den valda analysmodellen. Intervjuerna i denna studie har transkriberats ordagrant och i sin helhet. Däremot har till exempel pauser, dialektala nyanser och icke verbala uttryck som kroppsspråk och gester exkluderats med anledning av studiens begränsade tidsschema.

I strävan att utvinna aktörernas uppfattningar om hur kravet om tillgänglighet beaktats i samband med att den nya förskolan byggdes har en semistrukturerad intervjumetod tillämpats. Vid de tre intervjutillfällena användes följaktligen en intervjuguide (se bilaga 2) där respondenterna, utifrån en rad huvudfrågor, ombads att fritt berätta om sina tankar och upplevelser. I syfte att förtydliga och utveckla intervjusvaren användes spontana följdfrågor. I samband med intervjutillfällena användes även förskolans planritningar med avsikten att erbjuda respondenterna en form av minnesstöd, då processen med att bygga den aktuella förskolan tog flera år.

6.2.3 Beskrivning av den valda förskolan

Förskolan ligger i ett nyetablerat område i Göteborgs Stad med närhet till både grön- och fritidsområde. Byggnaden består av en huskropp i två plan och inrymmer 8 avdelningar med plats för cirka 140 barn. Varje avdelning har tillgång till tre rum samt del i ett gemensamt utrymme som delas med avdelningen intill. Processen med att bygga den för studien valda förskolan påbörjades 2013 och avslutades 2017.

6.3 Tillvägagångssätt vid bearbetning och analys

Målet har varit att eftersträva en hög grad av systematik med avsikten att öka forskningsprocessens transparens liksom dess möjlighet att ge varje röst, vinkel och aspekt av det analyserade textmaterialet en sannolik chans att komma till tals. Dahlgren och Johansson (2019) ger exempel på en analysmodell som är kompatibel med en fenomenografisk ansats. Modellen åskådliggör hela analysprocessen och består av sju separata steg. De sju

analysstegen är; att bekanta sig med materialet, kondensation, jämförelse, gruppering, artikulera kategorierna, namnge kategorierna och kontrastiv fas. Analysarbetet i denna studie är inspirerad av Dahlgren och Johanssons modell men då analysen tar avstamp i Nilholms (2007) tre specialpedagogiska perspektiv, *Det kompensatoriska perspektivet*, *Det kritiska perspektivet* och *Dilemmaperspektivet*, har vissa av stegen i modellen uteslutits. Nedan följer en presentation av studiens analysarbete steg för steg. De olika stegen i processen presenteras linjärt även om analysarbetet i själva verket utgjort ett mer parallellt förlopp.

I analysarbetets första fas samlades studiens dataunderlag ihop och genomgick upprepade genomläsningar med avsikt att bekanta sig med dess innehåll. Därefter plockades de passager ut som bedömdes ha särskilt stort intresse för studiens syfte, varpå de jämfördes med varandra. Avsikten med att jämföra uttalandena med varandra var att hitta likheter och skillnader med utgångspunkt i de för studien utvalda specialpedagogiska perspektiven. När samtliga utsagor inordnas i en av följande tre kategorier kontrollerades att passagera i varje kategori var exklusiva. Det vill säga att det inte gick att inordna dem under en annan kategori.

Det analyserade intervjuunderlaget har beaktats som en gemensam enhet. Materialet har följaktligen inte analyserats med avsikten att studera eventuella skillnader ifråga om studiens olika aktörer. Aktörerna ska istället betraktas som delar av en gemensam praktik.

6.4 Studiens tillförlitlighet

Studien tar avstamp i föreställningen om att språkliga utsagor kan tolkas på olika sätt och gör följaktligen inte anspråk på någon objektiv sanning (Bjørndal, 2005). Studiens trovärdighet betraktas med utgångspunkt i huruvida läsaren uppfattar studiens resultat som rimliga eller ej. I strävan att validera studiens forskningsresultat och öka studiens tillförlitlighet har hänsyn tagits till en rad olika faktorer. Bland annat har studien strävat efter att i metodkapitlet presentera varje steg i forskningsprocessen så tydligt som möjligt. Samt att studiens resultat har underbyggts med hjälp av citat från studiens empiri med avsikt att ge läsaren möjlighet att ta ställning till trovärdigheten i studiens tolkningar och slutsatser.

Ytterligare en faktor som bedöms ha påverkar studiens tillförlitlighet i positiv riktning är att vi är två personer som har tolkat studiens empiri. Något som bedöms ha både breddat och fördjupat studiens resultat. Dahlgren och Johansson (2019) framhåller att den fenomenografiska studien kan valideras genom att forskare på var sitt håll, med utgångspunkt samma empiriska material, analyserar fram olika kategoriförslag. Meningen är sedan att forskarna träffas och sammanstrålar sina resultat i ett gemensamt kategorisystem. Då följande tillvägagångssätt tillämpas i denna studie bedömer vi att studiens validitet kan betraktas som god.

Då studien antar formen av en fallstudie, med ett strikt begränsat urval, kan inte resultatet betraktas vara generaliserbart. Resultat ska istället betraktas utifrån ett kvalitativt perspektiv där en djupare förståelse för hur kravet om tillgänglighet i samband med att nya förskolor byggs kan förbättras.

6.5 Etiska överväganden

I samband med studiens genomföranden har Vetenskapsrådets (2002) forskningsetiska principer beaktats. Med utgångspunkt i informations- och samtyckeskravet har studiens respondenter, både skriftligt i studiens missivbrev och muntligt i samband med intervjun, erhållit information om undersökningens tillvägagångssätt och syfte. Studiens informanter har

även informerats om att deltagandet är frivilligt och att deltagandet får lov att avbrytas. Konfidentialitetskravet har beaktats genom att citaten i resultatkapitlet har fingerats och att information som kan röja identiteten på studiens medverkande aktörer har uteslutits ut studiens resultatkapitel. Hänsyn till konfidentialitetskravet har även tagits genom att studien i ett tidigt skede beslutade att välja en förskola ur ett större kommunalt förvaltningsområde. En åtgärd som betraktas som nödvändig ifråga om att kunna garantera studiens deltagare anonymitet. Då den för studien analyserade undersökningsgruppen måste vara att betrakta som liten finns det en överhängande risk att individerna i studien kan identifiera varandra. Av förekommen anledning har studiens empiriska intervjuunderlag beaktats som en helhet varpå inga jämförelser gjorts mellan studiens aktörer. Med hänsyn till nyttjandekravet har samtliga intervjuer transkriberats och aidentifierades skyndsamt. Samtliga ljudfiler raderades för att minimera risken för att materialet skulle hamna i obehörigas händer och riskera att användas i annat syfte än för forskningens ändamål.

Att tolka mänskliga utsagor är en känslig process där informanterna i studien riskerar att känna sig misstolkade. Genom sin medverkan i studien har informanterna frikostigt delat med sig av sina erfarenheter, en generositet som förtjänar att det empiriska materialet hanteras respektfullt. Genom ett systematiskt och strukturerat analysarbete, med flertalet genomläsningar av textmaterialet, har strävan varit att försöka förstå vidden av de språkliga utsagorna. De tolkningar som skrivs fram i resultatet ska dock betraktas som våra tolkningar och inte som en objektiv sanning. En annan forskare, med en annan utblick, hade möjligen tolkat materialet annorlunda.

7 Resultat

Under följande rubrik presenteras studiens resultat med avsikt att besvara studiens forskningsfrågor. Fokus har varit att studera hur kravet om tillgänglighet tolkas av projektledare, rektor och arkitekt samt kommunala dokument likasom om det finns några hinder och utmaningar när kravet om tillgänglighet ska tillämpas när nya förskolor byggs. Resultatet har analyserats och kategoriserats med utgångspunkt i Nilholms (2007) tre specialpedagogiska perspektiv: *Det kompensatoriska perspektivet*, *Det kritiska perspektivet* och *Dilemmaperspektivet*. Kategorierna redovisas var för sig i beskrivande form med utdrag och citat från studiens empiri.

7.1 Det kompensatoriska perspektivet

I följande avsnitt presenteras språkliga utsagor ur empirin som bedöms vara sprungna ur ett kompensatoriskt perspektiv. Gemensamt för de kompensatoriska utsagorna är att de uttrycker uppfattningar som kan härledas till att tillgänglighetssvårigheter i förskolan förorsakas av individspecifika avvikelser från normen. Tillgänglighet i den fysiska miljön kan med utgångspunkt i detta perspektiv förstås som ett behov av kompensatoriska åtgärder i strävan att väga upp för brister hos den enskilda individen.

I studiens intervjuunderlag återfinns en mängd språkliga utsagor som uttrycker att barn med olika funktionsnedsättningar uppfattas som avvikande, utifrån en tänkt norm, med resultatet att tillgänglighetssvårigheter i förskolan lokaliseras till brister hos den enskilda individen. En uppfattning som kan illustreras med hjälp av följande citat.

Det är ju samma behov på alla förskolor. I regel. Om det inte är något väldigt särskilt. Att det skulle vara en resursförskola på något sätt, annars så ser behoven likadana ut. (Karin)

Jag har ju gått på kurser så att jag känner till att en grupp på 25 till 30 barn så är det en 4–5 ungar som verkligen skiljer ut sig som inte har exakt samma utveckling som alla andra och som kan behöva speciellt bemötande och speciell pedagogik och speciella lokaler och så dära. (Anna)

Sen så har jag själv jobbat med barn som har krävt speciella insatser, så jag hade väl dom delarna en del också. (Sofia)

Citaten ovan kan även, enligt vår bedömning, åskådliggöra att individuella avvikelser upplevs kräva särskilda kompensatoriska åtgärder. Åtgärder som beskrivs som svåra att erbjuda inom ramen för den ordinarie förskolans utbildning och som därigenom kan vara att betrakta som exkluderande. Att förskolans fysiska miljö upplevs kräva exkluderande sårlosningar, i strävan att erbjuda en tillgänglig miljö för alla barn, exemplifieras med följande citat från studiens intervjuunderlag.

Vi har ett större rum och vi har 2 mindre rum. Man kan utifrån den sammansättningen se olika sätt att jobba med barnen. Och då kan det ju vara så att ett av rummen blir avdelat för autistiska eller vad det är. (Anna)

Det kan bli rörigt. Tror jag. Det kan bli stimmigt. Och för barn som har behov av ett väldigt lugn eller större behov av lugn än andra, där kan jag tänka mig att man behöver arbeta på ett annat sätt, med de barnen. (Karin)

En av studiens respondenter menar att det är omöjligt att bygga förskolor som är tillgängliga för alla barn. Istället menar man att förskolor behöver byggas för att fungera för majoriteten av barn. En uppfattning som förstärks av att ytterligare en av studiens informanter påtalar att den byggda förskolan är designad med stor generalitet. Vår bedömning är att följande uttalanden vittnar om att förskolans lokaler byggs för att fungera för den tänkta normen snarare än för variationen av barns behov.

Vi kan inte bygga för individer. Utan vi får bygga någonting som vi tror skulle funka för många eller de allra flesta. Man kan nog inte bygga så det funkar för alla, det går nog inte. (Karin)

I studiens intervjuunderlag återfinns även språkliga utsagor, likt citatet nedan, som indikerar att tillgänglighet uppfattas vara en fråga för förskolans verksamhet att hantera, snarare än en byggnadsmässig angelägenhet. Frågan om hur byggnaden kan utformas för att undvika tillgänglighetssvårigheter förflyttas därmed till att istället handla om hur förskolans verksamhet kan organisera sig för att kompensera för de svårigheter som individen besitter.

Nej, det får man ju lösa när dom barnen kommer. Utifrån dom förutsättningar som finns. Det tror jag faktiskt. Utifrån det som är byggt. Så uppfattar jag det. (Anna)

Att tillgänglighet i förskolans fysiska miljö uppfattas som en fråga för den pedagogiska verksamheten att hantera, utifrån den byggda förskolans premisser, kan även exemplifieras med hjälp av följande citat från studiens informanter.

Om man har svårt att gå i trappor, att det barnet får gå på första våningen och det är en begränsning naturligtvis. Men då kanske man kan flytta runt. Då kanske hela gruppen kan flytta ner. Man försöker bygga flexibelt och att organisationen får anpassa sig utefter barnens behov. (Karin)

Nää men alltså det fanns aldrig någon diskussion på att vi skulle ha mer än en hiss, utan det är mer att nä men då får vi flytta om i våra barngrupper. Men det är klart att det hade varit bra med en hiss på varje sida. (Sofia)

Samtidigt idag så byggs det ju också väldigt mycket med transparens, det är väldigt mycket med glas. Å det kan ju vara jobbigt för många barn. Vilket gör att vi ibland behöver tänka på hur vi kan liksom dra ner för de här glasen. (Sofia)

Och likadant så är det ju en tillgänglig toalett, en stor toalett på varje plan. Och sen får man ju hoppas att förskolan drivs på det sättet att de barnen som har störst behov också är i den änden där den är. (Anna)

I studiens informella dokumentunderlag återfinns beslut som riskerar att försvåra tillgängligheten i den fysiska miljön för barn och vuxna med funktionsnedsättningar. Utdragen beaktas i denna studie som ett uttryck för att tillgänglighetsfrågor, kopplade till den fysiska miljöns utformning, varit en nedprioriterad fråga när den aktuella förskolan byggdes. En tes som möjligen förstärks av att det i anslutning till besluten saknas utsagor som kritiskt ifrågasätter beslutens eventuella effekter.

Hörslina – Nej, behövs ej. (Verksamhetsmöte, nr.1)

Dra in handikapparkering för att kunna ha entrén till förskolan in mot gården. (Förstudieanteckning, nr. 3)

Sammanfattningsvis kan sägas att utsagorna, under denna rubrik, är av kompensatorisk art och därmed betraktar tillgänglighetssvårigheter i förskolan som barnets problem istället för utbildningens. Respondenterna anser att det är ogenomförbart att bygga förskolor som är tillgängliga för samtliga barn. Resultatet visar att förskolor byggs för att fungera för den tänkta normen, vilket får till följd att verksamhetens lokaler riskerar att missgynna vissa individer. Kravet om tillgänglighet verkar inte uppfattas som en byggnadsmässig skyldighet. Istället hänvisar studiens respondenter till utbildningens ansvar att kompensera för de hinder som barnet kan tänkas möta i förskolans fysiska miljö. Vi drar följaktligen slutsatsen att tillgänglighet tycks ha varit en nedprioriterad fråga i samband med att den för studien aktuella förskolan byggdes.

7.2 Det kritiska perspektivet

Under följande rubrik samlas det citat och utdrag ur studiens empiri som bedöms härstamma ur ett kritiskt perspektiv. Utmärkande för utsagorna är att svårigheter, med att uppnå fullständig tillgänglighet i den fysiska miljön, förklaras bero på faktorer utanför barnet. Här riktas kritiska blickar mot verksamhetens beredskap att möta barns olikheter. Det är därmed ofullkomligheter i den fysiska miljön som här betraktas förorsaka bristande tillgänglighet i förskolan snarare än brister hos den enskilda individen.

I kommunens ramprogram skriver man fram att verksamhetens lokaler ska utformas så att ingen diskrimineras av lokalernas utformning samt att lokalerna ska anpassas efter barns förutsättningar. Vi tolkar följande direktiv som en markör för att det är skolans ansvar att anpassa sig efter barnen och inte tvärtom. En tanke som kan beaktas gå hand i hand med ett kritiskt perspektiv.

Lärmiljöerna ska utformas så att ... ingen diskrimineras av lokalernas utformning, utan möjliggör tillgänglighet för alla. (Ramprogram, s. 5)

Lokalerna måste ... *anpassas till barns och elevers olika förutsättningar och intressen.* (Ramprogram, s. 22)

Med utgångspunkt i citaten nedan betraktas ovanstående riktlinjer härröra från en uppfattning om att den fysiska miljön skapar förutsättningar för individen och dennes möjligheter till deltagande.

Miljön påverkar individen genom att den anger förutsättningar och sätter gränser. (Barnkonsekvensanalys, s. 36)

Det finns undersökningar som visar att höga bullernivåer påverkar inlärning hos barn då de kan ha svårare att uppfatta tal, men också att de kan få koncentrationssvårigheter som försvårar lärsituationen. (Ramprogram, s. 23)

I barnkonsekvensanalysen konstateras att miljöns utformning bidrar till att påverka den unga människans identitetsutveckling genom att miljön signalerar hur samhället ser på individen.

För unga människor, där det sociala samspelet är grundläggande för identitetsutvecklingen och rollen i samhället, är miljöns utformning särskilt viktig. ... Det är därför angeläget att se på miljöns utformning som kvalitativa förutsättningar för det sociala samspelet. Det inbegriper hur miljön påverkar individen och det sociala umgänget, både i sin funktion och genom det den signalerar. Platsens användbarhet, estetiska utformning, trygghet och

tillgänglighet berättar för den unga människan hur samhället ser på honom eller henne. (Barnkonsekvensanalysen, s. 28)

Samtidigt som barnkonsekvensanalysen uttrycker att miljöns utformning är av avgörande betydelse för den enskilda individens möjligheter till socialt samspel ställer man sig samtidigt frågan om det över huvud taget är möjligt att skapa platser som erbjuder trygga, jämställda och jämlika förutsättningar. Ett passus som i denna studie tolkas som att möjligheten att kunna bygga fysiskt tillgängliga miljöer för alla, i kommunens vägledande dokument, möjligen betraktas mer som en vision än en realitet.

I strävan att bygga lokaler som tillgodoser variationen av barns behov förordar studiens formella dokument att verksamheternas olika miljöer utrustas med variationer, flexibilitet och anpassningsbarhet.

Behoven varierar både hos det enskilda barnet och mellan barn i olika åldrar. Vilket innebär att miljöer för barn och unga måste ha en variation som både möter och utmanar ... (Barnkonsekvensanalys, s. 29)

Styrdokumentet ställer stora krav på att ta hänsyn till barns och elevers olika behov. ... Det ställer stora krav på flexibla och anpassningsbara lärmiljöer. Det vill säga lärmiljöer som främjar tillgänglighet, trygghet och varierade arbetssätt. (Ramprogram, s. 5)

Även i studiens intervjuunderlag återfinns språkliga utsagor, likt citaten nedan, som tar avstamp i ett kritiskt perspektiv där svårigheter söks i förskolans fysiska miljö snarare än hos den enskilda individen. Respondenterna berättar om upplevelser och erfarenheter som antyder att förskolans lokaler ställer krav på de personer som vistas där. Krav som riskerar att utsätta enskilda individer för försvårande situationer, i jämförelse med andra.

På den här avdelningen som ligger närmast hissen där är det redan fullt. Är det då rimligt att barnet som sitter i en rullstol ska liksom ta sig och åka upp med hissen och gå in på denna ingången, inte ha kapprummet tillsammans med sina andra kompisar och gå igenom hela förskolan. Det kommer ju inte att funka. (Sofia)

Men den här förskolan är verkligen inte den bästa i Göteborg. Den är väldigt smal i korridoren till exempel. Vilket kan skapa problem för vissa barn att se hinder och komma fram. (Karin)

Helt plötsligt så stöter man på småsten som gör att den som sitter i rullstol har svårt att kunna tas sig fram eller att de barn som har behov av mindre sammanhang, att gården blir väldigt, väldigt stor. (Sofia)

En av studiens informanter berättar att en fysiskt tillgänglig miljö innebär att alla ska kunna använda verksamhetens lokaler med så lite hjälp som möjligt. Enligt vår bedömning är utsagan kritisk i den mening att externa kompensatoriska hjälpinsatser betraktas som obehövligen i en fysisk miljö som förmår tillgodose variationen av barns behov. Tilläggs bör dock att informanten ifråga inte upplever att denna aspekt beaktats i byggprocessen. Istället hänvisar respondenten till att tillgänglighet till stor del handlar om hur verksamheten väljer att jobba. Vår tolkning är att följande utsaga indikerar att det finns ett glapp mellan teori och praktik när nya förskolor byggs.

Ytterligare en kritisk inställning, som kan kopplas till byggnadens utformning, är de utdrag och citat som påtalar att de olika aktörer som medverkar i processen påverkar den slutliga byggnadens utformning. En uppfattning som kan beläsas med hjälp av följande citat.

En annan grupp med andra kompetenser hade gjort en annan förskola. ... Projektet påverkas av de som är med. Om en specialpedagog hade fått vara med så hade kanske vissa grejer sett annorlunda ut. (Karin)

När det kommer till aktörernas samverkan riktas i studiens intervjuunderlag även ett kritiskt öga mot att det i projekteringen är svårt att föreställa sig hur den färdiga byggnaden kommer att se ut och fungera för dem som ska använda den. Även frågor kring arbetets systematik kritiserar i studiens intervjuunderlag. Respondenterna berättar att det saknas en modell för utvärdering, något som man menar resulterar i att lärdomar från tidigare byggnadsprojekt går förlorade. Detta trots att både ramprogrammet och barnkonsekvensanalysen påtalar vikten av att ta tillvara erfarenheter och lärdomar när nya utbildningslokaler byggs. Likaså riktar respondenterna kritik mot att valet av arkitektfirma utgår ifrån det lägsta anbudet. Något som man menar resulterar i att arkitekten ofta saknar tidigare erfarenhet av att designa förskolor. Ett faktum som man uppfattar påverkar möjligheten att bygga på tidigare erfarenheter och jobba systematiskt.

Sammanfattningsvis kan sägas att de yttranden, i studiens empiri, som härrör från det kritiska perspektivet signifikativt uppfattar bristande tillgänglighet som brister i miljön istället för brister hos den enskilda individen. I stadens ramprogram skriver man fram att lokalerna ska vara tillgängliga för alla och att ingen människa ska diskrimineras till följd av utbildningslokalernas utformning. Respondenterna reflekterar över och identifierar olika aspekter i den fysiska miljön som riskerar att utsätta vissa individer för svårigheter, i förskolans vardag. Följande aspekter tycks dock inte, enligt en av studiens respondenter, ha uppmärksammats i samband med att förskolan byggdes. Trots att både ramprogrammet och barnkonsekvensanalysen framhåller betydelsen av att ta tillvara tidigare erfarenheter framgår det av studiens resultat att det saknas en systematiskt tillämpningsbar modell för detta. Sammanfattningsvis tycks därmed stadens riktgivande dokument och praktiska arbete, med att bygga nya utbildningslokaler i förskolan, präglas av en avsaknad av överensstämmelse.

7.3 Dilemma perspektivet

Under följande avsnitt presenteras utdrag och citat från studiens empiri som kategoriseras under ett dilemmaperspektiv. Dilemman kan tolkas vara olika förhållanden som de inblandade aktörerna i byggprocessen har att förhålla sig till och kan inte ses som en frågeställning där det finns ett rätt eller fel svar.

Studiens respondenter berättar att det är många aktörer som deltar i processen med att bygga nya förskolor och att varje aktör medverkar i arbetet med sina respektive "glasögon" på. I studiens intervjuunderlag framgår, likt citatet nedan, att byggprocessen karaktäriseras av olika intressen som möts. Intressen som inte sällan upplevs stå i konflikt med varandra och som därmed kräver att vissa eftergifter och kompromisser behöver göras. Vår tolkning av citatet nedan är att dessa kompromisser uppfattas få negativa konsekvenser för dem som faller utanför normen och därigenom orsakar svårigheter i arbetet med att omsätta det tillgänglighetskrav som förskolans styrande dokument föreskriver.

Det är svårt att bygga förskolor med många intressen som ska funka. Det får funka för de allra flesta. Det får bli olika kompromisser. (Karin)

7.3.1 Motstridiga behov och intressen

Ett vanligt dilemma som återkommer i respondenternas utsagor är att individuella behov i barngruppen upplevs konkurrera med varandra. Ett faktum som upplevs påverka verksamhetens möjligheter att erbjuda en fysiskt tillgänglig miljö för alla barn.

Och du kan ju få i en barngrupp ett barn som har hörapparat och behöver anpassade miljöer utifrån hörsel samtidigt som du har två barn som behöver ha lite synintryck å så har du fyra barn som behöver ha väldigt mycket bildstöd och väldigt mycket tillgängliga bilder och tecken uppsatta överallt för att deras vardag ska funka. (Sofia)

Ett byggnadstekniskt val som i studien uppmärksammas som problematiskt, ifråga om barns tillgänglighet, är glasade partier mellan olika rum. Studiens respondenter berättar att inbyggda glaspartier är standard när nya förskolor byggs. Ett uttalande som bekräftas i studiens formella dokument som instruerar om att glasade partier bör finnas, i dörrar och väggar, för att underlätta överblickbarhet och trygghet i lokalerna. I respondenternas utsagor, likt citatet nedan, kan dock en mer ambivalent ståndpunkt urskiljas, där glaspartier upplevs erbjuda både positiva och negativa effekter. Här framhålls att glasade partier verkar direkt störande för individer som är i behov av minskade synintryck i sin förskolevardag. Med utgångspunkt i att studiens formella dokument intar en oproblematiserad syn på glaspartiernas existens är vår tolkning att barn som är i behov av avgränsade synintryck förbises och missgynnas när nya förskolelokaler byggs.

Ibland blir det ett dilemma med allt glas, det kan ju skapa problem i att det blir svårt att sälla intryck men det kan också skapa en trygghet eftersom jag vet vad som händer där utanför. (Karin)

I kommunens ramprogram framgår att förskolans utemiljö ska vara tillgänglighetsanpassad. Ett ställningstagande som barnkonsekvensanalysen befäster genom att påtala att utemiljön ska vara jämlik utifrån etnicitet, funktionsnedsättning och religion. För att utemiljön ska vara tillgänglig för barn med funktionsnedsättningar menar Barnkonsekvensanalysen att gården måste ta hänsyn till val av ytmaterial, lutningar och höjder. Samtidigt som följande riktlinjer presenteras skrivs i samma dokument fram motstridiga direktiv om kan exemplifieras med hjälp av följande citat.

Gården ska vara tillräckligt stor, bestå av många olika karaktärer - naturlika karaktärer är särskilt viktiga, vara rik på löst material, tillåtas vara stökig, vara fysiskt utmanande, halvskuggig och säker. (Ramprogram, s. 18)

Vår uppfattning är att anvisningarna i kommunens formella dokument motsäger varandra. Ett faktum som vi bedömer tyder på att det finns oförenliga intressen att ta hänsyn till när nya förskolor står i beredskap att byggas. Sammanfattningsvis skulle man kunna säga att riktlinjerna lämnar stora tolkningsutrymmen för de olika aktörerna i byggnadsprocessen gällande vems behov som ska väga tyngst.

7.3.2 Ekonomi

En vanlig uppfattning bland studiens respondenter är att ekonomiska intressen, i samband med byggprocessen, inte sällan överordnas det enskilda barnets behov. Med resultatet att byggnadsprocessens möjligheter att utforma tillgängliga utbildningslokaler för alla barn riskerar att undermineras. En uppfattning som kan illustreras genom följande citat.

Barnets behov får ibland stå tillbaka för ekonomiska intressen. Det tror jag. (Karin)

Lokalförvaltningen tror till och med att det här kan bli skola på sikt. ... Det har varit en huvudtanke genom hela processen. Så byggnaden inte är predestinerad bara för förskola utan att den går att använda som skola, om de inte har behov av förskolelokaler. Så det har ju följts med den tanken, mer än att man tänker på vilka olika barn och vad dom behöver och så. (Anna)

Att ekonomiska intressen betraktas som viktiga att ta hänsyn till när nya förskolor byggs bekräftas i studiens formella dokument. I studiens ramprogram förordas att kommunen bör bygga stora enheter i flera plan som flexibelt kan ställas om till andra verksamheter över tid. Genom följande insatser bedöms att samhällets ekonomiska resurser kan användas så effektivt som möjligt. Enligt studiens respondenter utgör stadens ekonomiska prioriteringar ett hinder i strävan att bygga fysiskt tillgängliga miljöer för alla. Till exempel upplever en av studiens respondenter att förskolor inte sällan tilldelas byggnadsmässigt ogynnsamma förutsättningarna från start. En uppfattning som kan exemplifieras genom följande citat.

Sedan är det så att vi kan inte styra allting heller. Utan det beror ju på att vi inte alltid får de bästa tomterna precis. Det är inte så i detaljplaneprocessen att man börjar med förskolorna och skolorna. Det hade vi gärna önskat men bostäderna kommer oftast först. Vi kostar bara pengar, vi genererar inga pengar. ... Det får konsekvensen att vi oftast får förskolor insprängda i bostadshus till exempel. Det påverkar barnens tillgänglighet på det sättet att om man tänker sig att man har ett hus, med bostäder ovanpå, då är huskroppen i regel smalare vilket gör att det blir en tuff planlösning för den blir väldigt, väldigt harvig och då har man ett tillgänglighetsperspektiv där man kanske ofta stör varandra för planlösningen behöver ha genomgångsrum eftersom det inte finns plats för en korridor utanför på grund av den smala huskroppen. Risker är så. Fler plan på förskolan blir det ju i regel. (Karin)

Men även när det kommer till val som har med förskolans fasta inredning att göra menar studiens respondenter att ekonomiska intressen överordnas den enskilda individens behov, med resultatet att tillgängligheten i den fysiska miljön inskränks. Istället påtalas, likt citaten nedan, att verksamheten förväntas kompensera för byggnadens tillgänglighetsbrister genom sitt sätt att organisera sig.

Nä men alltså det fanns aldrig någon diskussion på att vi skulle ha mer än en hiss, utan det är mer att nä men då får vi flytta om i våra barngrupper. (Sofia)

Och likadant så är det ju en tillgänglig toalett, en stor toalett på varje plan. Och sen får man ju hoppas att förskolan drivs på det sättet att de barnen som har störst behov också är i den änden där det är, men man ser ju det som alldeles för dyrt att göra fler större toaletter. Där har man liksom ganska fast syn på hur det här ska vara från förvaltningen centralt. (Anna)

Ytterligare ekonomiska beslut som upplevs ha påverkat förskolans möjligheter att organisera en tillgänglig utbildning, beskrivs av en av studiens respondenter, vara att förskolan projekterats för att i genomsnitt rymma arton barn per avdelning. En siffra som idag, knappt tre år efter att förskolan togs i bruk, har ökat till nästan tjugo. Att förskolan tvingas ta emot fler barn än vad den är projekterad för upplevs försvåra verksamhetens möjligheter att begränsa den generella intrycksnivån för individer med känslig perceptionsförmåga.

Nä men det är ju också så att när man byggde förskolan så kanske man pratade om en tanke på att det skulle gå en ungefär, om man hade delat barnen lika, 18 barn i varje

grupp. Men nu är vi snart uppe i 20 barn i varje grupp om vi hade delat dom lika. Så det är väl en utmaning ändå, att prata om. ... Jag pratar ju hela tiden om att kunna dela barnen i mindre grupper och dom mindre grupperna blir ju större utifrån att vi har fler barn i varje grupp. (Sofia)

Sammanfattningsvis kan sägas att de utsagor som kategoriserats under dilemmaperspektivet består av olika aspekter som står i konflikt med varandra och som saknar ett rätt eller fel svar. Byggnadsprocessens aktörer företräder olika instanser i samhället och bevakar därmed olika intressen, med resultatet att processen präglas av diverse jämkningar. Enligt studiens respondenter leder dessa jämkningar till ogynnsamma påföljder för de barn som faller utanför normen. Ett dilemma för tillgängligheten som respondenterna redogör för är att barns individuella behov upplevs krocka med varandra. Utifrån vår empiri kan vi identifiera att barn som är i behov av minskade intryck är en missgynnad grupp när en ny förskola byggs. Att bygga en förskola som är tillgänglig för alla verkar vara en utmaning och att olika formella dokument står i kontrast till varandra gör det än mer utmanande för byggprocessens aktörer att förhålla sig till tillgänglighetsbegreppet. Att ekonomiska intressen styr när en ny förskola ska byggas är något som samtliga respondenter beskriver. Ekonomin upplevs som ett hinder för att kunna skapa fysiskt tillgängliga miljöer för alla barn vilket blir påtagligt redan innan byggnationen ens börjat. Önskemål som går utöver den tillgänglighetsanpassning som är lagstadgad, till exempel att installera flera hissar, avslås med hänvisning till att verksamheten får kompensera för de tillgänglighetsbrister som kan uppstå genom sitt sätt att organisera sig.

7.4 Sammanfattning av resultat

Studiens resultat indikerar att kravet om tillgänglighet inte kan betraktas vara en helt okomplicerad fråga samband med att en ny förskola byggs i Göteborgs Stad. Sammanfattningsvis kan sägas att studiens empiri innehåller både inkonsekventa och motsägelsefulla utfall, av både kritisk och kompensatorisk art.

I studiens formella och riktgivande dokument presenteras en tydlig och konsekvent uppfattning om att kommunens utbildningslokaler ska vara anpassade till och understödja varje barns behov. Kravet om tillgänglighet tycks därmed i teorin ta avstamp i ett kritiskt perspektiv och en vision om en skola för alla. Samtidigt vittnar flertalet utsagor i studiens intervjuunderlag om att tillgänglighetssvårigheter i praktiken tolkas utifrån ett kompensatoriskt perspektiv, där brister hos den enskilda individen agerar förklaringsmodell. Att bygga tillgängliga utbildningslokaler för alla barn, uppfattas i studiens intervjuunderlag, vara en praktisk omöjlighet. Istället menar studiens respondenter att man behöver bygga förskolor som fungerar för de allra flesta och att verksamheten därefter får kompensera för de svårigheter som uppstår. Vi drar följaktligen slutsatsen att det tycks råda brist på samstämmighet ifråga om hur kravet om tillgänglighet tolkas, i kommunens teoretiska och praktiska arbete, när nya förskolor byggs.

I studiens empiri påtalas flertalet hinder och utmaningar i arbetet med att tillämpa kravet om tillgänglighet när nya förskolor byggs. Med utgångspunkt i ett kritiskt perspektiv menar studiens respondenter att det är svårt att i ett tidigt skede av projekteringen föreställa sig hur förskolans fysiska miljö kommer att fungera för brukarna samt att det saknas ett systematiskt arbetssätt för utvärdering. Respondenterna ifrågasätter även att kommunen upphandlar den billigaste arkitektfirman och påtalar vikten av att prioritera erfarenhet och kompetens. Med avstamp i studiens dilemmaperspektiv påvisas även att frågor om tillgänglighet för barn med olika funktionsnedsättningar inte sällan konkurrerar med och underordnas flertalet andra

intressen. Intressekonflikter som studiens respondenter upplever påverkar deras möjlighet att realisera kravet om tillgänglighet när nya utbildningslokaler byggs.

I påföljande diskussionskapitel avser vi att sätta in studiens resultat i ett vidare sammanhang. Resultatet kommer att knytas ihop med studiens bakgrund och tidigare forskning för att därigenom kunna besvara studies syfte att identifiera förbättringsmöjligheter när det gäller implementeringen av kravet om tillgänglighet när nya förskolor byggs. Med utgångspunkt i studiens resultat har fem tillämpningsbara förbättringsförslag identifierats och inordnats under följande kategorier: *Glapp mellan teori och praktik*, *Bygga för variation*, *Tvärprofessionell samverkan*, *Motstridiga intressen* och *Systematiskt arbetssätt*.

8 Diskussion

Under följande rubrik diskuteras studiens innehåll under fyra fristående rubriker: *Resultatdiskussion*, *Metoddiskussion*, *Studiens kunskapsbidrag* och *Förslag till vidare forskning*.

8.1 Resultatdiskussion

Resultatdiskussionen avser att besvara studiens övergripande syfte, att identifiera förbättringsmöjligheter när det gäller implementeringen av kravet om tillgänglighet när nya förskolor byggs. Med hjälp av studiens teoretiska utgångspunkter och den forskning som presenteras i studiens litteraturgenomgång har olika förslag till förbättringar identifierats i studiens empiri. Dessa presenteras och argumenteras för under följande fem rubriker: *Glapp mellan teori och praktik*, *Bygga för variation*, *Tvärprofessionell samverkan*, *Motstridiga intressen* och *Systematiskt arbetssätt*.

8.1.1 Glapp mellan teori och praktik

Förskolan är en del av samhället och vilar på demokratiska värderingar. När en förskola byggs påverkas den därmed av de ideologiska och politiska tankemönster som ligger i tiden. Det råder ingen tvekan om att det svenska skolsystemet innehåller en styrande vision om att utbildningen ska vara tillgänglig för alla barn, oavsett individuella förutsättningar och behov. Trots en flerårig vision om en inkluderande skola menar Ahlberg (2007) att processen med att implementera visionen tycks ha fastnat i ett gränsländ mellan ideologi och praktik. I följande studie konstateras, i likhet med Ahlberg, att kravet om tillgänglighet tycks präglas av en viss diskrepans mellan hur kravet om tillgänglighet tolkas i Göteborgs Stads ideologiska respektive praktiska arbete.

Tillgänglighetsbegreppet verkar utifrån studiens resultat vara både komplext och tudelat. Studiens formella dokument, som innehåller vägledande riktlinjer och direktiv för stadens nybyggnation, ger uttryck för en bärande vision om att olika är normen, när nya förskolor byggs. Det kritiska perspektivet genomsyrar dokumenten och tar sin utgångspunkt i att tillgänglighet ska utformas utifrån variationen av barns behov. Den ideologiska tolkningen tycks följaktligen överensstämma med specialpedagogiska skolmyndighetens (2018) definition som säger att tillgänglighet handlar om att alla barn ska ges tillgång till en fysisk miljö som erbjuder möjlighet att ta del av både lärande och gemenskap. Följande resultat går även hand i hand med Halls (2017) forskningsresultat, som visar att skolbyggnadsdebatten visar en allt mer välkomnande inställning till mångfald och inkludering. Studiens resultat visar dock samtidigt på en alternativ sanning där ovanstående slutsatser kan ifrågasättas. I studiens intervjuunderlag framgår nämligen att kravet om tillgänglighet inte sällan i praktiken tolkas utifrån ett kompensatoriskt perspektiv där svårigheter antas bero på brister hos den enskilda individen. Respondenterna återger att den aktuella förskolan designats med stor generalitet i strävan att möta majoriteten av barns behov. Enligt vår bedömning påvisar följande resultat att barn med fysiska och neuropsykiatriska funktionsnedsättningar i praktiken exkluderas, när kravet om tillgänglighet ska implementeras, i samband med att nya förskolor byggs. Vi drar därmed slutsatsen att det tycks saknas en naturlig koppling mellan de ideologiska utgångspunkter som kommer till uttryck i stadens formella dokument och det praktiska arbete som bedrivs när nya förskolor byggs.

Begreppet tillgänglighet konstrueras utifrån lagar och kommunala visioner men också utav de olika aktörer som är utsedda att genomföra byggnationen av en ny förskola. Tillgänglighet är

inget entydigt begrepp utan baseras på den mening dessa aktörer ger begreppet. Både förskolans styrdokument och Göteborgs Stads formella dokument förespråkar ett kritiskt perspektiv på tillgänglighet, som utgår från att det är verksamheten som ska utformas efter barns behov och inte tvärtom. Trots detta kan vi konstatera att tanken på ett kompensatoriskt perspektiv tycks leva kvar i det praktiska arbetet med att utforma nya utbildningslokaler i förskolan. Lindqvist, Nilholm, Almqvist och Wetso (2011), Lindqvist och Nilholm (2013), Asp-Onsjö (2006) samt Hjärne (2004) visar alla på liknande resultat och menar att skolsvårigheter i första hand betraktas bero på brister hos individen snarare än på brister i skolans miljö. Förklaringsmodeller som enligt Lindqvist, Nilholm, Almqvist och Wetso tenderar att understödja lösningar av segregering av art med resultatet att barn som faller utanför normen marginaliseras och missgynnas. Ett uttalande som går hand i hand med studiens resultat som visar att barn som betraktas falla utanför normen upplevs vara i behov av exkluderande sårbarhetslösningar för att en tillgänglig miljö ska kunna tillgodose. Vi konstaterar därmed att ett kompensatoriskt perspektiv på tillgänglighetsfrågor utgör ett hinder i arbetet med att utforma en fysiskt tillgänglig miljö för alla barn. Genom att förankra ett kritiskt perspektiv på kravet om tillgänglighet i hela byggkedjan, från teori till praktik, tänker vi oss att implementeringen kan förbättras och mer tillgängliga lokaler utformas. En förbättringsåtgärd i strävan att implementera kravet om tillgänglighet, i enlighet med förskolans styrande dokument och minska glappet mellan teori och praktik, bedöms därmed vara att utveckla arbetet med att levandegöra stadens formella dokument i hela byggprocessen.

8.1.2 Bygga för variation

Björklid (2005) och de Jong (2010) menar att det råder en utbredd uppfattning om att man som lärare förväntas utföra ett gott arbete oavsett lokalernas utformning. I studiens intervjuunderlag framgår att det betraktas vara en omöjlighet att bygga fysiskt tillgängliga utbildningslokaler för alla barn. Istället menar man att förskolor behöver byggas för att fungera för de flesta och hänvisar till att det är förskolans uppgift att kompensera för barns svårigheter genom sitt sätt att utforma och organisera utbildningen. Följande utsagor vittnar om att studiens respondenter uppfattar att kravet om tillgänglighet, i likhet med Björklid och de Jongs uppfattning, betraktas vara en fråga för verksamheten att hantera snarare än en byggnadsmässig uppgift att ombesörja. Ett resultat som indikerar att normen prioriteras när nya förskolor byggs med resultatet att de individer som faller utanför normen åsidosätts. Något som kan illustreras av det faktum att studiens informella dokument uttrycker att fastigheten varken behöver utrustas med vare sig hörselslinga eller handikapparkering. Byggnadstekniska lösningar som enligt vår uppfattning, med utgångspunkt i diskrimineringslagen (SFS, 2008:567), riskerar att missgynna och diskriminera barn med olika funktionsnedsättningar.

Studiens informanter berättar att barns olika behov inte sällan krockar med varandra. Något som betraktas vara ett dilemma när nya utbildningslokaler ska utformas. Till exempel framgår av både studiens formella dokument och intervjuunderlag att nya förskolor bör byggas med glasade partier då dessa betraktas gynna både överblickbarhet och trygghet i lokalerna. Samtidigt uppmärksammar studiens respondenter att glaspartier också skapar perceptuella svårigheter för en del barn. Sålunda tycks frågan om tillgänglighet för barn som faller utanför normen även här prioriteras bort till förmån för mer generella behov och intressen.

Den framtida förskolan ska som byggnad inneha en mängd olika människor med olika behov och förutsättningar och byggnaden ska utgöra ramen i en skolorganisation som utgår ifrån styrdokument och lagar. Skollagen (2010:800) och läroplan för förskolan (2018:50) är båda styrande dokument i förskolan som framhåller att utbildningen ska utgå från barns bästa och

ta hänsyn till barns olika behov. Propositionen *Politik för gestaltad livsmiljö* (2017/18:110) fastställer, i enlighet med begreppet universell design, att den fysiska miljöns utformning behöver ta sin utgångspunkt i människors olika behov. Därtill betonar även svenska Unescorådet (2006) att alla frågor som berör utbildningsfrågor bör ta hänsyn till variationen av barns behov. I likhet med svenska Unescorådet menar Vinnova (2019) att skolledare och andra involverade aktörer är skyldiga att uppmärksamma vilka utmaningar barn kan tänkas möta i den fysiska miljön, i samband med att nya utbildningslokaler byggs. På så sätt menar man att ett inkluderande förhållningssätt i förskolan kan utvecklas där ett helhetsgrepp tas ifråga om att bygga för variation snarare än för en tänkt norm. Även plan- och bygglagen (SFS, 2010:900) påtalar vikten av att ta hänsyn till individer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga när nya anläggningar projekteras och byggs. Med hjälp av ovanstående skrivningar påvisas att det föreligger ett kommunalt ansvar att beakta variationen av barns behov när nya förskolor projekteras och skapas.

I propositionen *Politik för gestaltad livsmiljö* (2017/18:110) betonas den fysiska miljöns utformning som en viktig beståndsdel i strävan att skapa ett tillgängligt samhälle för alla individer. En slutsats som går hand i hand med specialpedagogiska skolmyndigheten (2018) som fastställer att en fysiskt tillgänglig lärmiljö är en grundförutsättning för att förskolan ska ges möjlighet att organisera en utbildning som förmår möta variationen av barns behov. Tufvesson och Tufvesson (2009) konstaterar att svenska utbildningslokaler som misslyckas med att tillgodose de behov som lokalernas brukare har, tvingar verksamheterna att anpassa sin utbildning till de förutsättningar som lokalerna erbjuder. Något som författarna menar har en negativ inverkan på utbildningens möjligheter att erbjuda en tillgänglig utbildning för alla barn. Även Runnquist (2017) framhåller vikten av att betona skolans fysiska utformning då denna både kan understödja och försvåra för de arbetssätt som utbildningen är beroende av. Intressant i sammanhanget betraktas även vara att Isling Poromaa (2016) påvisar att skolbyggnader som upplevs ha en stödjande arkitektur i lägre grad tillämpar specialpedagogiska insatser på individnivå. I strävan att uppnå de utbildningspolitiska målen, om en tillgänglig utbildning, är vår bedömning att man i samband med att nya utbildningslokaler byggs behöver ta hänsyn till den totala variationen av barns behov. Vilket kan låta sig göras genom att de olika aktörerna i byggprocessen kritiskt granskar hur den fysiska miljöns utformning kan komma att påverka även de individer som betraktas falla utanför normen.

Till skillnad från skolan har förskolan inget närvarokrav och ses som frivillig vilket skulle kunna tolkas som att kravet om att vända sig till alla barn med alla deras behov, inte gäller förskolan som skolförskola. Oavsett hur staden väljer att tolka de olika styrdokumenterna när nya förskolor byggs och huruvida ordet barn innefattar alla barn menar vi att det finns förbättringsområden inom processen när nya förskolor byggs och att den största svårigheten i att bygga för alla barn kan ligga i det kompensatoriska perspektivet som präglar Göteborgs Stad praktiska arbete.

8.1.3 Tvärprofessionell samverkan

Tillgänglighet är ett mångsidigt begrepp, där en individ upplever otillgänglighet i miljön behöver andra individer inte göra det (Skogman, 2012). Vår bedömning är att komplexiteten i begreppet lämnar stora utrymmen för byggprocessens olika aktörer att omsätta vad tillgänglighet i praktiken innebär för barn med olika funktionsnedsättningar. Lindqvist, Nilholm, Almquist och Wetso (2011) menar att olika yrkesgrupper behöver samverka kring vad inkludering innebär i praktiken, i strävan att förverkliga visionen om en skola för alla. Som tidigare uppmärksammats fastställer Lindqvist et al. liksom Lindqvist och Nilholm

(2013) att de svårigheter som uppstår i förskola och skola i första hand tolkas utifrån ett kompensatoriskt perspektiv. Lindqvist, Nilholm, Almqvist och Wetso (2011) konstaterar dock i sin studie att specialpedagoger utmärker sig genom att i större utsträckning än andra yrkesgrupper förklara svårigheter utifrån ett kritiskt perspektiv. Ett konstaterande som kan relateras till att studiens respondenter menar att förskolans utformning påverkas av de aktörer som medverkar i nybyggnadsprocessen och att byggnaden möjligen hade sett annorlunda ut om en specialpedagog hade varit delaktig i processen. Med utgångspunkt i att specialpedagogen tycks besitta en mer kritisk inställning till barns skolsvårigheter än övriga aktörer skulle ett förbättringsförslag gällande implementeringen av tillgänglighetskravet kunna vara att tillföra specialpedagogisk kompetens i byggprocessen när nya förskolor byggs i Göteborgs Stad.

Enligt Koutamanis, Heuer och Könings (2017) liksom McAllister och MaguireDock (2012) behöver nybyggnadsprocessen präglas av ett tvärprofessionellt samarbete mellan arkitekter å ena sidan och byggnadens framtida brukare å andra sidan. Författarna menar att arkitekter och byggnadsingenjörer saknar den expertis som krävs för att lärmiljön ska kunna utformas för att fungera för alla barn, oberoende av individuella förutsättningar och behov. I strävan att utveckla en fördjupad förståelse för hur arkitekturen påverkar barn med olika funktionsnedsättningar och deras förutsättningar att lyckas i sin utbildning, behöver arkitekten konsultera extern expertis. Här lyfter både Koutamanis et al. liksom McAllister och MaguireDock vikten av att involvera pedagoger i byggprocessen då denna yrkesgrupp betraktas ha den största kunskapen och erfarenheten ifråga om vilka problem och utmaningar som barnen kan tänkas möta i skolans arkitektur. Genom att etablera samarbetsformer där olika aktörer och intressegrupper får komma till tals kan värdefulla kunskaper och erfarenheter tas tillvara när nya utbildningsmiljöer designas (McAllister & MaguireDock, 2012; Janssen, Könings & van Merriënboer, 2017; van Merrienboer, McKenney, Cullinan & Heuer, 2017). I studiens resultat påtalar respondenterna vikten av att den arkitekt som anlitas besitter tidigare erfarenheter av att designa förskolor. Något som försvåras av att kommunen oftast upphandlar tjänsten utifrån det lägsta anbudet. Vi kan dock konstatera att det saknas utsagor i studiens resultat som belägger att de individer som ska använda lokalerna uppfattas som viktiga aktörer att involvera i processen. Att upphandla arkitekter som bär på tidigare erfarenheter av att bygga förskolor skulle kunna vara en framkomlig väg i strävan att förbättra möjligheten att implementera kravet om tillgänglighet när nya utbildningslokaler byggs. En mer gynnsam förbättringsåtgärd betraktas dock vara att utveckla de samarbetsformer som finns idag, genom att involvera fler aktörer i byggprocessen som kan bidra med ett brukarperspektiv.

Att utveckla lyckade samarbetsformer när nya utbildningslokaler ska byggas är inte en helt enkel uppgift då aktörer med olika bakgrunder inte sällan saknar ett gemensamt språk (McAllister & MaguireDock, 2012; Janssen, Könings & van Merriënboer, 2017; van Merriënboer, McKenney, Cullinan & Heuer, 2017). Janssen, Könings och van Merriënboer (2017) poängterar därmed vikten av att man i designprocessen har tillgång till lämpliga verktyg som underlättar för processens deltagare att förstå varandra. McAllister och MaguireDock (2012) menar att användningen av 3D-modeller, i ett tidigt skede av byggprocessen, kan utgöra ett effektivt kommunikationsverktyg ifråga om hur byggnadens utformning kommer att fungera för dem som ska använda lokalerna. I studiens resultat riktas kritik mot att det varit svårt för studiens aktörer att föreställa sig hur den färdiga byggnaden kommer att se ut och fungera i praktiken. Att använda sig av ett kommunikationsverktyg likt det McAllister och MaguireDock förespråkar skulle möjligen kunna underlätta arbetet med att visualisera hur byggnaden kommer att fungera för barn med fysiska och neuropsykiatriska

funktionsnedsättningar. På så vis skulle arbetet med att bygga bort svårigheter i arkitekturen kunna underlättas och implementeringen av kravet om tillgänglighet förbättras.

8.1.4 Systematiskt arbetssätt

de Laval (2017) liksom SKL (2018b) är överens om att det saknas ett nationellt intresse för det svenska skolbyggandet och konstaterar att det både saknas en myndighet, som bär ett helhetsansvar, och forskning på området. Hall (2017) menar att det saknas tidigare exempel på hur designprocessen bedrivits inom andra skolbyggnadsprojekt. Något som författaren menar hade kunnat gynna kommunernas arbete med att utforma nya utbildningslokaler. Att bygga nya förskolor tycks följaktligen vara en fråga som svenska kommuner lämnas ensamma om att hantera. För att implementeringen av kravet om tillgänglighet ska kunna utvecklas i samband med att nya förskolor byggs är vår uppfattning, i likhet med Hall, att det måste finnas ett systematiskt kvalitetsarbete som fångar in tidigare erfarenheter och lärdomar från tidigare byggprojekt. Detta för att tidigare kunskaper ska kunna säkras ifråga om att finna fungerande lösningar för alla barn. Då det saknas ett intresse och ansvar för att systematiskt följa upp och utveckla processen på nationell nivå bedömer vi att det är av yttersta vikt att detta arbete istället utvecklas och bedrivs lokalt. I studien resultat kan vi se att kommunens formella dokument påtalar vikten av att ta tillvara erfarenheter och lärdomar när nya utbildningslokaler byggs. Trots detta berättar studiens respondenter att det saknas en systematisk arbetsmetod för uppföljning. Vi konstaterar därmed att implementeringen av kravet om tillgänglighet i Göteborg Stad skulle vinna på att utveckla ett systematiskt arbetssätt som fokuserar på att samla in och ta tillvara både positiva och negativa erfarenheter av hur tidigare byggda förskolelokaler fungerar för barn med fysiska och neuropsykiatriska funktionsnedsättningar. På så vis kan byggprocessen utvecklas och fler barn erbjudas tillgängliga utbildningslokaler i framtiden.

8.1.5 Motstridiga intressen

Att bygga nya förskolor är ett delat ansvar mellan olika nämnder och förvaltningar och involverar därmed flertalet olika aktörer. Enligt studiens respondenter är det inte ovanligt att olika intressen krockar och att vissa eftergifter och kompromisser behöver göras. I resultatet framgår att ekonomiska intressen är en prioriterad fråga när nya förskolor byggs. I Göteborgs Stads ramprogram betonas vikten av att använda samhällets resurser så effektivt som möjligt och förordar till exempel att man bör bygga stora enheter i flera plan som flexibelt kan ställas om till andra verksamheter över tid. Att förskolan projekteras med villkoret att kunna fungera som skola begränsar enligt respondenterna deras möjlighet att designa fysiskt tillgängliga miljöer för alla barn i förskolan. Ytterligare exempel från studiens intervjuunderlag där stadens ekonomiska prioriteringar anses skapa försvårande omständigheter, i frågan om att utforma tillgängliga utbildningslokaler för alla barn, är att nya förskolor tilldelas dåliga förutsättningar på förhand i form av svårprojekterade tomter. Som vi tidigare har konstaterat tog man i denna fallstudie beslut om att inte installera hörselslinga i förskolans lokaler. Ett beslut som skulle kunna styrka respondenternas upplevelser av att tillgänglighetsfrågor inte sällan underordnas intresset av att bygga kostnadseffektivt.

Att bygga en förskola kostar samhället pengar. Tufvesson (2007) uppmärksammar att den totala kostnaden för en ny förskola blir mindre om den byggs "rätt" från början. Att till exempel ändra planlösning eller lägga in en hörslinga i lokalen kostar ofta mer än om detta hade gjorts från byggstart. Att den ekonomiska diskursen ofta upplevs vara överordnad diskursen om tillgänglighet behöver inte skapa motsättningar utan skulle kunna kombineras mer effektivt. Tufvesson påtalar kostnaden i att behöva bygga om lokalerna i efterhand för att

möta behoven hos alla barn. Istället menar författaren att man bör utgå från variationen av barns behov som en grund i planeringsarbetet och det tidiga byggskedet. Precis som tanken med Universell design som Sverige förbundit sig att verka för (Prop 2017/18:110), visar Tufvessons forskning, att bygga och designa för alla kan verka som en ekonomisk investering eftersom behovet av att i framtiden behöva bygga om redan har utrotats. Med stöd i Tufvessons forskning konstaterar vi att både stadens ekonomiska effektivitet liksom implementeringen av tillgänglighetskravet har mycket att vinna på att frågan om hur byggnadens fysiska miljö kan tillgodose variationen av barns behov prioriteras upp och tilldelas en mer central position i arbetet med att utforma nya förskolelokaler.

8.2 Sammanfattning resultatdiskussion

I studiens resultat framgår, i likhet med Ahlberg (2007), att tillgänglighetsbegreppet i likhet med inkluderingsbegreppet verkar ha fastnat i gränslandet mellan teori och praktik. Det kritiska perspektivet genomsyrar de formella dokumenten och stadens ideologiska tolkning tycks gå hand i hand med specialpedagogiska skolmyndighetens (2018) definition som uttrycker att tillgänglighet innebär att alla barn ska få tillgång till en fysisk miljö som tillhandahåller både lärande och gemenskap. I stadens praktiska tillämpning, som bedrivs av olika aktörer i byggprocessen, tycks kravet om tillgänglighet däremot gestaltas utifrån ett kompensatoriskt perspektiv. En framgångsfaktor i arbetet med att realisera kravet om tillgänglighet betraktas vara att implementera ett kritiskt perspektiv på tillgänglighet, i såväl stadens ideologiska som praktiska arbete. En möjlig modell för denna implementering anses vara att stärka arbetet med att införliva stadens formella dokument i hela Göteborgs Stads byggprocess.

Björklid (2005) och de Jong (2010) menar att det råder en allmän uppfattning om att lärare förväntas genomföra sitt uppdrag på ett ändamålsenligt sätt oberoende av vilka förutsättningar och begränsningar som den fysiska miljön medför. Kravet om tillgänglighet uppfattas, med utgångspunkt i studiens resultat, vara en fråga för verksamheten att hantera mer än ett byggnadsmässigt uppdrag att verkställa. En slutsats som antyder att normen favoriseras när nya förskolor byggs, med konsekvensen att de personer som faller utanför normen försummas. Barn med funktionsnedsättningar ses i studien som en underprivilegerad grupp som riskerar att utsättas för bristande tillgänglighet (Diskrimineringslagen, SFS 2008:567) i den fysiska miljön. En slutsats som dras i denna studie är följaktligen att byggnadsprocessens aktörer behöver bli bättre på att ta hänsyn till den sammanlagda variationen av barns behov när nya utbildningslokaler byggs.

Tillgänglighet är en komplex term, vilket ger byggprocessens olika aktörer ett omfattande spelrum ifråga om att tolka vad tillgänglighet i praktiken innebär för barn med varierande funktionsnedsättningar. Lindqvist, Nilholm, Almqvist och Wetso (2011) påtalar att olika yrkesgrupper bör samarbeta i frågan om hur en inkluderande verksamhet kan realiseras i praktiken, med målet om en skola för alla. Då specialpedagoger, enligt författarna, är den yrkesgrupp som främst förespråkar ett kritiskt perspektiv på barns skolsvårigheter drar vi slutsatsen att arbetet med att implementera kravet om tillgänglighet när nya förskolor byggs i Göteborgs Stad skulle vinna på att processen berikas med specialpedagogisk kompetens. I likhet med Lindqvist et al. förespråkar Koutamanis, Heuer och Könings (2017) liksom McAllister och MaguireDock (2012) att nybyggnadsprocessen bör genomsyras av ett tvärprofessionellt samarbete mellan de aktörer som ska utforma lokalerna och de som ska använda dem. Studiens resultat påvisar att det i den undersökta byggprocessen saknats samarbetsformer där ett brukarperspektiv tagits tillvara. En förbättringsåtgärd i strävan att

implementera tillgänglighetskravet skulle följaktligen kunna innebära att staden engagerar fler aktörer i byggprocessen, som deltar utifrån ett brukarperspektiv.

Att samarbeta kring byggnadsfrågor är inte en helt enkel uppgift med tanke på att processen präglas av att olika aktörer med olika intressen och utifrån varierande bakgrunder möts (McAllister & MaguireDock, 2012; Janssen, Könings & van Merriënboer, 2017; van Merriënboer, McKenney, Cullinan & Heuer, 2017). I studiens resultat framgår att studiens respondenter upplever att det är svårt i ett tidigt skede av projekteringen visualisera sig hur förskolan kommer att se ut och fungera för dem som ska använda den. Genom att använda sig av lämpliga kommunikationsverktyg menar Janssen, Könings och van Merriënboer (2017) att processens deltagare lättare kan förstå varandra. McAllister och MaguireDock (2012) menar att en tillämpning av 3D-modeller kan underlätta kommunikationen och leda till en ökad förståelse för hur byggnaden kommer att fungera i praktiken för dem som kommer att vistas där. I strävan att ge byggprocessens aktörer bättre möjligheter att förstå hur byggnaden kommer att fungera för barn med fysiska och neuropsykiatriska funktionsnedsättningar anser vi att ett kommunikationsverktyg likt det ovan skulle kunna vara användbart. En ökad förståelse för hur byggnaden inverkar på sina brukare, i ett tidigt skede av projekteringen, bedöms underlätta arbetet med att bygga fysiskt tillgängliga miljöer som lever upp till kravet att understödja varje barns behov.

Ett systematiskt kvalitetsarbete som tar vara på kunskap från tidigare byggprojekt är en nödvändighet i strävan att hitta användbara metoder beträffande att bygga tillgängliga förskolor för alla barn. Hall (2017) påpekar att det saknas exempel på hur designprocessen utövats inom andra skolbyggnadsprojekt i Sverige. I studiens resultat framgår att det saknas en metod för uppföljning i samband med att nya förskolor byggs i Göteborgs Stad. Vi drar följaktligen slutsatsen att implementeringen av kravet om tillgänglighet skulle tjäna på att ett systematiskt arbetssätt, som skapar beprövad erfarenhet av hur tidigare byggprojekt fungerar för barn med funktionsnedsättningar, etableras. Därigenom skulle byggprocessen kunna utvecklas och fler barn på sikt erbjudas en fysiskt tillgänglig miljö i förskolan.

Resultatet visar att ekonomiska intressen är en framträdande aspekt när nya förskolor byggs. I Göteborgs Stads Ramprogram framhävs betydelsen av att nyttja samhällets kapital så produktivt som möjligt. Enligt studiens respondenter betraktas ekonomiska beslut inte sällan vara överordnade den enskilda individens behov med resultatet att tillgänglighetsfrågor prioriteras bort. Beslutet om att inte installera hörselslinga, i den aktuella förskolan, betraktas styrka respondenternas upplevelse av att ekonomiska frågor ofta styr. Tufvesson (2007) uppmärksammar att skolor som behöver byggas om på grund av att det inte lyckas leva upp till kravet om att möta behoven hos alla barn kostar samhället mer pengar än om man hade tagit hänsyn till detta från början. Både stadens ekonomiska resurser liksom implementeringen av tillgänglighetskravet skulle följaktligen kunna gynnas av att den totala variationen av barns behov beaktas redan i ett tidigt byggskede när nya förskolor designas.

8.3 Metoddiskussion

I metoddiskussionen presenteras en kritisk diskussion ifråga om hur studiens metodologiska utgångspunkter lyckats med att besvara studiens övergripande syfte och forskningsfrågor.

Då avsikten med fallstudien var att studera hur kravet om tillgänglighet, för barn med fysiska- och neuropsykiatriska funktionsnedsättningar, omsätts i samband med att en ny kommunal förskola byggs i Göteborgs Stad betraktades förskolans rektor, arkitekt och projektansvarig

som särskilt intressanta aktörer att intervjua. Studiens intervjuunderlag tillsammans med Göteborgs Stads riktgivande dokument (formella dokument) och de dokument som fördes under byggprocessens gång (informella dokument) ligger i denna studie till grund för studiens utfallsrum. Det är dock viktigt att betona att man aldrig kan säkerställa att alla tänkbara uppfattningar täckts in, då andra informationskällor hade kunnat påverka studiens utfall (Dahlgren och Johansson, 2019). Hade studien haft mer tid till sitt förfogande hade eventuellt ytterligare någon mer aktör i byggnadsprocessen kunnat intervjuas. De personer som valdes i denna studie ansågs dock som nyckelpersoner med stor kompetens att berätta utifrån sitt perspektiv. Ambitionen med att analysera både dokument och intervjuer var att i möjligaste mån få en helhetsbild av hur Göteborgs Stad omsätter kravet om tillgänglighet när en ny kommunal förskola byggs. Fördelen med att använda både dokument och intervjuer var att hela byggnadsprocessen kunde synliggöras mer utförligt än om bara en metod hade använts. Genom att använda metodtriangulering kan flera aspekter kring forskningsämnet framkomma som kan ge ett mer omfattande och generaliserbart utfall i studien (Stukat, 2011).

Syftet med att använda två olika datainsamlingsmetoder var som sagt att utvinna en större mängd analyserbar information, genom att lägga samman olika pusselbitar av information till varandra. Avsikten var aldrig att konfrontera studiens informanter med den information som framkommit i studiens dokumentunderlag, för att på så sätt få fram deras reflektioner kring hur de arbetat med att implementera tillgänglighetsbegreppet i enlighet med kommunens riktgivande dokument. Risken som vi ser det, med detta sätt att intervjua, hade varit att respondenterna upplevt sig både kontrollerade och ifrågasatta. Intentionen var snarare att, utifrån den semistrukturerade intervjun, inge ett förtroende och låta respondenterna berätta så fritt som möjligt om sina upplevelser och erfarenheter. Vi är medvetna om att studiens resultat påverkats av det valda angreppssättet och att det därför hade kunnat arta sig annorlunda om ett annat angreppssätt tillämpats. Det går heller inte att utesluta att forskarnas intervjufrågor, röstlägen, gester och minspel kan ha påverkat studiens empiriska underlag och därmed även studiens utfall. En styrka i sammanhanget betraktas dock vara att vi intervjuat studiens informanter tillsammans och inte delat upp intervjuarbetet mellan oss. På så vis bedömer vi att intervjuerna har kunnat genomföras med en ökad grad av likvärdighet. Något som betraktas ha bidragit positivt till studiens tillförlitlighet.

En etnografisk studie, istället för en fenomenografisk, hade kunnat vara applicerbar i strävan att besvara studiens syfte. Med hjälp av en etnografisk ansats hade olika projekterings- och byggmöten kunnat observeras i strävan att skapa en ökad förståelse för hur tillgänglighetsbegreppet omsätts i praktiken av processens olika aktörer. Det är möjligt att observationer hade kunnat ge en mer riklig och varierad bild än de olika policy- och mötesdokument som nu legat till grund för studiens empiri. Då byggnadsprocessen av en ny förskola är en utdragen process som inte sällan pågår i flera år, fanns helt enkelt inte tidsutrymmet att använda en etnografisk analysmetod.

Kritik kan riktas mot att forskarna i denna studie är yrkesverksamma förskollärare och följaktligen en del av den kultur som studeras. Med detta sagt finns det en risk att intressanta aspekter i det analyserade materialet kan ha förbisetts på grund av att förutfattade meningar kan ha stått i vägen för analysen. Genom en systematisk och disciplinerad arbetsgång vid bearbetning och analys av studiens empiri är vår uppfattning att denna risk har reducerats. Ytterligare en viktig åtgärd i strävan att hålla avstånd till den egna empirin har varit att studera byggnadsprocessen i en ort som uppsatsens författare inte har någon privat eller arbetsmässig koppling till.

Då studien är vinklad som en fallstudie där endast byggnationen av en förskola i Göteborgs Stad granskats är det svårt att dra någon generell slutsats ifråga om hur kravet om tillgänglighet omsätts när nya förskolor byggs runt om i Sverige. Då studiens resultat visar att byggnadsprocessen påverkas av de aktörer som medverkar i processen är det rimligt att förmoda att andra aktörer, när andra förskolor byggs, omsätter kravet om tillgänglighet på andra sätt än vad studiens utfall visar. Förhoppningen är dock att följande studie ändå kan fungera som ett exempel där viktiga reflektioner beaktas ifråga om hur implementeringen skulle kunna förbättras när nya förskolelokaler står i beredskap att byggas i framtiden.

8.4 Studiens kunskapsbidrag

Emanuelsson, Persson och Rosenqvist (2001) önskar mer forskning som studerar hur väl förskolan lyckas med att omsätta kravet om en inkluderande utbildning. Studiens resultat visar att Göteborgs Stad har vissa förbättringsåtgärder att utföra och ett perspektivskifte att sträva efter för att lyckas med detta krav. Studiens resultat visar tydligt att det råder ett glapp mellan hur tillgänglighetsbegreppet tolkas i ideologi och praktik och att implementeringen av kravet om tillgänglighet hade haft mycket att vinna på att ett kritiskt perspektiv omsätts och genomsyras i hela byggprocessen. Av studiens resultat framgår även att variationen av barns behov anses vara en fråga för förskolans verksamhet att hantera snarare än att det är en fråga för byggprocessens aktörer att beakta i samband med att nya förskolelokaler byggs. Ett resultat som tolkas som att barn som betraktas falla utanför normen åsidosätts och missgynnas. I studien konstateras följaktligen att frågan om hur den fysiska miljön bidrar till att skapa både förutsättningar och svårigheter för barn med varierande funktionsnedsättningar behöver prioriteras upp och tas i beaktande redan när förskolan projekteras. I detta arbete förespråkas att olika samverkansformer utvecklas där ett brukarperspektiv kan ges möjlighet att komma till tals. Ytterligare ett ställningstagande som beaktas är att bristen på ett systematiskt arbetssätt leder till att viktiga erfarenheter från tidigare byggnadsprojekt går förlorade. Med följden att kunskaper om hur den fysiska miljön fungerar för barn med funktionsnedsättningar omöjliga kan tas tillvara när nya förskolor utformas i framtiden.

Sammanfattningsvis konstateras att frågan om fysiskt tillgängliga lärmiljöer bör vara en prioritet i samband med att nya förskolor står i beredskap att byggas då både styrdokument och lagar framhäver individens rätt till en inkluderande utbildning som tar varje enskilt barns behov i beaktande.

8.5 Förslag på framtida forskning

Utbudet av forskning kring tillgänglighet i förskolan bedöms som litet vilket gjort att vi har fått utvidga vår sökning till att även inbegripa skolans verksamhet. Även med skolans verksamhet som utgångspunkt i sökningen har det varit svårt att få fram aktuell forskning om tillgänglighet som kan kopplas till den fysiska miljöns utformning. Den forskning som har påträffats har framförallt handlat om hur möblering och inredning, i den fysiska miljön, kan öka tillgängligheten för barn med fysiska och neuropsykiatriska funktionsnedsättningar. Denna fråga betraktas dock i denna studie ta sin utgångspunkt i den fysiska miljöns arkitektoniska utformning och valet av till exempel fönster- och dörrplaceringar, antal rum, formen på rummen och hur rummen ligger i anslutning till varandra. Det är dessa inbyggda strukturer och vilken påverkan de har på tillgängligheten, för barn med fysiska och neuropsykiatriska funktionsnedsättningar, som denna studie har riktat sitt intresse mot. Då vi funnit väldigt lite forskning som beaktar den byggda miljöns inverkan på barns tillgänglighet ser vi gärna att fler studier intresserar sig för ämnet i framtiden och då gärna med fokus på förskolans verksamhet.

Ett förslag till fortsatt forskning skulle kunna vara att undersöka hur de individer som vistas i förskolans lokaler upplever den fysiska miljöns tillgänglighet. Svar på följande fråga hade kunnat utgöra ett komplement till resultatet i denna studie och ge värdefulla kunskaper om hur framtidens skolor kan utformas i strävan att varje barn möjlighet att erhålla fullt tillgängliga lärmiljöer i sin utbildning och leva upp till visionen om en skola för alla.

9 Referenslista

- Ahlberg, A. (2007). Specialpedagogik av igår, idag och imorgon. *Pedagogisk forskning i Sverige*. 12(2), 84–95.
- Ahlberg, A. (2015). *Specialpedagogik i ideologi, teori och praktik*. (2: a uppl.). Stockholm: Liber.
- Asp-Onsjö, L. (2006). *Åtgärdsprogram - dokument eller verktyg? En fallstudie i en kommun* (Doktorsavhandling, Göteborg studies in educational sciences 248). Hämtad från [file:///home/chronos/ucb11c6c8fcabefbb23602da427210bd5a72d5a16/MyFiles/Downloads/gupea_2077_16941_5%20\(5\).pdf](file:///home/chronos/ucb11c6c8fcabefbb23602da427210bd5a72d5a16/MyFiles/Downloads/gupea_2077_16941_5%20(5).pdf)
- Arbetsmiljölagen* (SFS 1977:1 160). Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet.
- Barn och unga i fysisk planering. (2016). *[BKA]Barnkonsekvensanalys barn och unga i fokus 1.2*. Göteborg: Göteborgs Stad.
- Barrett, P., Zhang, Y., Davies, F., & Barrett, L. (2015). *Clever Classrooms, Summery findings of the HEAD Project (Holistic Evidence and Design)*, Manchester: University of Salford.
- Bergström, S., & Paulsson, K. (2003). *Med spring i själen. Goda exempel på fritidsaktiviteter för barn och ungdomar med funktionsnedsättning*. Stockholm: Rädda Barnen och Riksförbundet för Rörelsehindrade Barn och Ungdomar.
- Bjurström, P. (2004). *Att förstå skolbyggnader*. (Doktorsavhandling, Kungliga tekniska högskolan, Stockholm, 2004:2).
- Björklid, P. (2005). *Lärande och fysisk miljö: En kunskapsöversikt om samspelet mellan lärande och fysisk miljö i förskola och skola*. Forskning i fokus, nr. 25. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling. Stockholm: Liber AB.
- Bjørndal, R. P. C. (2005). *Det värderande ögat. Observation, utvärdering och utveckling i undervisning och handledning*. Stockholm: Liber AB.
- Björne, P., Andresson, I., Björne, M., Olsson, M., & Pagmert, S. (2012). *Utmanande Beteenden Utmanande Verksamheter*. FoU-dokument 2012:2. Malmö: Malmö Stad.
- Boverket. (2015). *Gör plats för barn och unga! En vägledning för planering, utformning och förvaltning av skolans och förskolans utemiljö*. Karlskrona: Boverket.
- Dahlgren, L-O., & Johansson, K. (2019). Fenomenografi. I A. Fejes., & R. Thornberg (Red.), *Handbok i kvalitativ analys* (s. 122–135). Stockholm: Liber.
- de Jong, M. (2010). Förskolans fysiska miljö. I Riddersporre, B., S, Persson (Red.), *Utbildningsvetenskap för förskolan*. Stockholm: Natur och Kultur.
- de Laval, S. (2017). Fokus på god skolmiljö. Redaktören inleder. I S. de Laval (Red.), *Skolans nya rum. En antologi om samspelet mellan pedagogik och arkitektur* (s. 9–18). Stockholm: Arkus.

- Diskrimineringslagen* (SFS 2008:567). Stockholm: Kulturdepartementet.
- Emanuelsson, I., Persson, B. & Rosenkvist, J. (2001). *Forskning inom det specialpedagogiska området - en kunskapsöversikt*. Stockholm: Skolverket.
- Förordning om de statliga myndigheternas ansvar för genomförande av funktionshinderspolitiken* (SFS 2001:526). Stockholm: Socialdepartementet.
- Garibaldi, M., & Josias, L. (2015). Designing schools to Support Socialization Processes of Students. *Procedia Manufacturing* 3(2015), 1587–1594.
- Hall, T. (2017). Architecting the ‘third teacher’: Solid foundations for the participatory and principled design of schools and (built) learning environments. *European Journal of Education*, 52(3), 318–326.
- Haug, P. (1998). *Pedagogiskt dilemma: Specialundervisning*. Stockholm: Skolverket.
- Hjörne, E. (2004). *Excluding for inclusion?: Negotiating school careers and identities in pupil welfare settings in the Swedish school* (Doktorsavhandling, Göteborg studies in educational sciences, 213). Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Howe, F., & Stagg, S. (2016). How Sensory Experiences Affect Adolescents with an Autistic Spectrum Condition within the Classroom. *Journal of Autism & Developmental Disorders*, 46(5), 1656–1668.
- Isling Poromaa, P. (2016). *Den subtila ojämlikheten: Om grundskolors materiella förutsättningar och elevers utbildningsmöjligheter* (Doktorsavhandling, Umeå universitet, 117). Hämtad från <https://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:927412/FULLTEXT01.pdf>
- Iwarsson, S. & Ståhl, A. (2003). Accessibility, usability, and universal design - Positioning and definition of concepts describing person-environment relationships. *Disability and Rehabilitation*, 25(2), 57–66.
- Janssen, F. J. J. M., Könings, K. D., & van Merriënboer, J. J.G. (2017). Participatory design: How to improve mutual learning and the quality and usability of the design? *European Journal of Education*, 52(3), 268–279.
- Koutamanis, A., Heuer, J., & Könings, K. D. (2017). A visual information tool for user participation during the lifecycle of school building design: BIM. *European Journal of Education*, 52(3), 295–305.
- Könings, K., Bovill, C., & Woolner, P. (2017). Towards an interdisciplinary model of practice for participatory building design in education. *European Journal of Education*, 52(3), 306–317.
- Lindqvist, G. (2013). *Who should do What to Whom? Occupational Groups' Views on Special Needs*. (Doktorsavhandling, Jönköping University, Jönköping). Hämtad från <http://hj.diva-portal.org/smash/get/diva2:665062/FULLTEXT01.pdf>

- Lindqvist, G., & Nilholm, C. (2013). Making schools inclusive? Educational leaders' views on how to work with children in need of special support. *International Journal of Inclusive Education*, 17(1), 95–110.
- Lindqvist, G., Nilholm, C., Almqvist, L., & Wetso, G. (2011). Different agendas? The views of different occupational groups on special needs education. *European Journal of Special Needs Education*, 26(2), 143–157.
- McAllister, K., & Maguire, B. (2012). A design model: the Autism Spectrum Disorder Classroom Design Kit. *British Journal of Special Education*, 39(4), 201–208.
- Myndigheten för delaktighet. (2017). *Tillgänglighet och funktionsnedsättningar*. Hämtad 2019-12-14 från <https://www.mfd.se/kunskapsomraden/jobb-for-alla/praktiska-verktyg/tillganglighet-och-funktionsnedsattningar/>
- Nathorst-Böös, T. (2006). *Rum för framgång, en meningsfull arbetsplats*. Stockholm: Bookhouse Publishing.
- Nilholm, C. (2007). *Perspektiv på specialpedagogik*. Lund: Studentlitteratur.
- Nordin-Hultman, E. (2004). *Pedagogiska miljöer och barns subjektskapande*. Avhandling i pedagogik. Stockholm: Liber AB.
- Persson, B. (2019). *Elevers olikheter och specialpedagogisk kunskap*. Stockholm: Liber AB.
- Plan- och bygglagen* (SFS 2010:900). Stockholm: Näringsdepartementet.
- Prop. 2017/18:110. *Politik för gestaltad livsmiljö*. Tillgänglig: <https://www.regeringen.se/492796/contentassets/8ecb8b5973924e6b9e93627c041d27a6/politik-for-gestaltad-livsmiljo-prop.-201718110.pdf>
- Ramprogram för förskole-/och skolbyggnader – Lärmiljöer som inspirerar och stödjer lärandet* (version 3). (2014). Göteborgs Stad.
- RBU. (2011). *Skolad eller spolad?* (Årsrapport 2011). Hämtad från <https://rbu.se/wp-content/uploads/2016/06/2011-Skolad-eller-spolad.pdf>
- Rose, D., & Meyer, A. (2002). *Teaching every student in the digital age: Universal design for Learning*. Alexandria: VA. Association for supervision and Curriculum development.
- Runnquist, A. (2017). En helhetssyn på skolmiljön ur skolutvecklares perspektiv. I S. de Laval (Red.). *Skolans nya rum. En antologi om samspelet mellan pedagogik och arkitektur* (s. 151–162). Stockholm: Arkus.
- Rädda Barnen. (2008). *Får jag vara med? Om vardagen i skolan för elever med rörelsehinder*. Stockholm: Rädda Barnen.
- Schürer, A. (2006). *Utveckling av skolmiljöer - aktiviteter och mening i småskaligt arbete*. Akademisk avhandling. Göteborg: Handelshögskolan.

- SKL. (2018a). *Ekonomirapporten, maj 2018. Om kommunernas och landstingens ekonomi.* (ISSN 1653-0853). Hämtad från <https://issuu.com/sverigeskommunerochlandsting/docs/7585-541-7>
- SKL. (2018b). *Förskolans fysiska miljö. En kunskapsöversikt och förslag till utvärdering.* (ISBN 978-91-7585-643-8). Hämtad från <https://webbutik.skl.se/sv/artiklar/forskolans-fysiska-miljo.html>
- Skogman, E. (2012). *Tillgänglighet för alla i skolan – En kartläggning av den fysiska, sociala och pedagogiska miljön i förskolor och skolor i mellersta regionen: Mälardalens högskola.* Hämtad från <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:562617/FULLTEXT01.pdf>
- SKOLFS 2018:50. *Läroplan för förskolan.* Lpfö 18. Stockholm: Skolverket.
- Skolinspektionen. (2009). *Skolsituationen för elever med funktionsnedsättning i grundskolan* (Rapport 2009:6). Hämtad från <https://skolinspektionen.se/globalassets/publikationssok/granskningsrapporter/kvalitetsgranskningar/2009/funk-gr/skolsituationen-elever-med-funktionsnedsattning.pdf>
- Skollagen* (SFS 2010:800). Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Skolverket. (2008). *Tillgänglighet till skolors lokaler: Och valfrihet för elever med funktionsnedsättning* (Skolverkets rapport; 317). Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. (2015). *Att planera för barn och elever med funktionsnedsättning. En sammanställning av forskning, utvärdering och inspektion 1994–2014.* Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. (2016). *Tillgängliga lärmiljöer? En nationell studie av skolhuvudmännens arbete för grundskoleelever med funktionsnedsättning.* Hämtad från <https://www.skolverket.se/publikationer?id=3686>
- Socialdepartementet. (2008). *FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning* (Ds 2008:23). Stockholm: Fritze.
- Socialstyrelsen. Termbanken. Uppslagsord: ”funktionsnedsättning”. <https://termbank.socialstyrelsen.se/#results> (hämtad 2019-12-17).
- SOU 2016:94. *Saknad! Uppmärksamma elevers frånvaro och agera.* Stockholm: Elanders Sverige AB.
- Specialpedagogiska skolmyndigheten. (2018). *Värderingsverktyg för tillgänglig utbildning.Handledning. Förskola, skola och fritidshem.* Hämtad från <https://webbutiken.spsm.se/globalassets/publikationer/filer/handledning-till-varderingsverktyg-for-tillganglig-utbildning.pdf/>
- Stukát, S. (2011). *Att skriva examensarbete inom utbildningsvetenskap.* Lund: Studentlitteratur.

- Svenska Unescorådet (2006). *Salamancadeklarationen och Salamanca +10*. Stockholm: Svenska Unescorådet.
- Tamm, M., Skär, L., & Prellwitz, M. (2000). *Barn med rörelsehinder och deras olika miljöer - hemmet, skolan och fritiden* (FoU-rapport / Vårdhögskolan/Boden, Norrbottens läns landsting, 45). Boden: Vårdhögskolan.
- Tufvesson, C. (2007). *Concentration difficulties in the school environment - with focus on children with ADHD, Autism and Down's syndrome*. (Doktorsavhandling, Lunds universitet, Lund). Hämtad från <https://portal.research.lu.se/ws/files/5582813/598855.pdf>
- Tufvesson, C. & Tufvesson, J. (2009). *Bygga skolor för fler. Den fysiska lärmiljöns betydelse för elever med koncentrationssvårigheter*. Stockholm: AB Svensk Byggtjänst.
- UNICEF. (2009). *Barnkonventionen: FN:s konvention om barns rättigheter*. Stockholm: Utrikesdepartementet.
- Upitis, R. (2004). School Architecture and Complexity. *Complicity: An International Journal of Complexity & Education*, 1(1), 19–38.
- van Merrienboer, J. J. G., McKenney, S., Cullinan, D., & Heuer, J. (2017). Aligning pedagogy with physical learning spaces. *European Journal of Education*, 52(3), 253–267.
- Vetenskapsrådet. (2002). *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Hämtad från https://www.gu.se/digitalAssets/1268/1268494_forskningsetiska_principer_2002.pdf
- Vinnova. (2019). *Studie av definition och tillämpning av begreppet tillgänglighetsdesign. En studie som underlag för tillämpning av begreppet tillgänglighetsdesign*. Vinnova - Sverige innovationsmyndighet.
- Walters, S. (2010). Toward an Accessible Pedagogy: Dis/ability, Multimodality, and Universal Design in the Technical Communication Classroom. *Technical Communication Quarterly*, 19(4), 427–454.
- Williams, E. I., Gleeson, K., & Jones, B. E. (2019). How pupils on the autism spectrum make sense of themselves in the context of their experiences in a mainstream school setting: A qualitative metasynthesis. *Autism*, 23(1), 8–28.
- Zentall, S. S. (2005). "Theory- and Evidence-Based Strategies for Children with Attentional Problems." *Psychology in the Schools*, vol 42 (8), 821–836.

Bilaga 1

Missivbrev

Varberg 7 oktober 2019

Hej!

Våra namn är Helena Bengtsson och Josefin Björk. Vi studerar sista terminen på Specialpedagogiska programmet vid Göteborgs Universitet, vilket innebär att vi ägnar denna termin åt att skriva vårt examensarbete.

Då Helena arbetar i en nybyggd förskola och Josefin i gamla förskolelokaler har förskolelokaler och dess påverkan på pedagogiken varit ett återkommande samtalsämne under utbildningen oss emellan. Det blev därför naturligt för oss att rikta vår uppmärksamhet mot detta i examensarbetet.

Studiens övergripande syfte är att studera hur kravet om tillgänglighet implementeras när nya kommunala förskolor byggs.

Vi har valt att göra vår studie genom intervjuer och dokumentanalys av offentliga dokument som belyser processen när nya förskolor ska till att byggas. Dokumenten har vi fått tilldelat oss genom kontakt med Lokalförvaltningen, i vilka era namn och företag har stått med.

Intervjuerna kommer att spelas in. Du, det företag du arbetar på, samt aktuella förskolor kommer att vara anonyma i studien, då det är byggprocessen i sig som är av intresse. Vid eventuella citat kommer fingerade namn att användas. Intervjun är frivillig och du kan när som avböja att vara med eller avsluta intervjun om du vill det. Du erbjuds att få ett exemplar av studien när den är klar.

Vid frågor är du välkommen att maila helena_angelica@hotmail.com eller ringa 0733-72 12 69.

Vi kontaktar dig inom några dagar för att stämma av. Vid intresse kan vi då bestämma tid och plats för intervju. Intervjun beräknas ta ca 30 minuter.

Din medverkan är av stor betydelse för oss

Helena Bengtsson och Josefin Björk

Bilaga 2

Intervjuguide

1. På vilket sätt blev du involverad i byggnationen av förskolan?
2. Vilken var din roll när förskolan byggdes?
3. Hur tolkar du begreppet tillgänglighet i din yrkesroll?
4. Vilka samtal fördes om tillgänglighet, i samband med att förskolan byggdes?
5. Vilka åtgärder vidtogs i strävan att bygga tillgängliga utbildningslokaler för alla barn?
6. Vilka barn upplever du riskerar att möta otillgängliga lokaler i förskolan?
7. Anser du att förskolan är tillgänglig för alla barn?
8. Vilka samtal fördes kring barns olika förutsättningar och behov, i samband med att förskolan byggdes?
9. Vilka olika behov beaktades när förskolan byggdes?
10. Hur bygger ni för att utforma lokaler som tillgodoser variationen av barns förutsättningar och behov?
11. Vilka professioner och kompetenser konsulterades i samband med att förskolan byggdes, i strävan att bygga tillgängliga lokaler för alla barn?
12. Hur såg dessa samarbetsformer ut?
13. Hur har aktuell forskning kring pedagogik och arkitektur tagits i beaktande när förskolan byggdes?